

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2011
T. 267–268
N 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Jutta Ahlbeck-Rehn
Ansvarig huvudredaktör
Mia Franck
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Lennart J. Lundqvist
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts
Ann-Carin Östman

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Christer Kuvaja
Sekreterare Siv Sandberg
Kassör Marina Hamberg
Maria Ackrén
Kasper Braskén
Mikael Lindfelt
Jutta Ahlbeck-Rehn

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nord Print Ab

Kontaktuppgifter

finsktid@abo.fi
www.abo.fi/public/finsktidskrift

<i>Chefredaktör Jutta Ahlbeck</i>	
Nyanserad pluralism	5
Artiklar	
<i>Salla Peltonen</i>	
Reflektioner kring barnlöshetens och reproduktionens politik	11
<i>Kim Groop</i>	
Kyrkan och staten i Namibia – en komplicerad relation	27
<i>Eva Larzén-Östermark</i>	
Ledarskap i en mångkulturell skola – utmaningar och möjligheter ur ett rektorsperspektiv	35
<i>Björn Apelqvist</i>	
Utforskare av det negativa – Lars Norén och Emil Cioran	49
<i>Hadle Oftedal Andersen</i>	
Tystnaden inskriven i dagen? Nærlesning av progresjonen i Bjørnings <i>Nu dag/ nu tystnaden</i>	59
<i>Leos Müller</i>	
Sjuttonhundratalet är inne	69
Granskaren	
<i>Mohammad Fazlhashemi</i>	
Misslyckat försök att teckna bilden av mångfalden i islam	77
<i>Siv Stora</i>	
Med språket som sax, pekpinne och trollstav. Kritikern Olof Lagercrantz	80
<i>Sami Siekinen</i>	
Husmödrarna som möjliggjorde krigen	84
<i>Anders Björnsson</i>	
Krösusstaden på svenska västkusten – ”Nordens räfte by”	88

Nyanserad pluralism

Först och främst vill redaktionen och Föreningen Granskaren tacka sina läsare för den positiva feedback vi har fått gällande Finsk Tidskrifts ansiktslyftning! Vi är glada över att så många har hört av sig och visat sin uppskattning för den nya layouten. Tack!

Detta dubbelnummer rymmer såväl artiklar vilka behandlar litteratur och historia, som texter kring mångkulturalism och reproduktion. I den inledande artikeln diskuterar Salla Peltonen barnlöshet och reproduktion både som privata och politiska frågor. Peltonen utgår från ett feministiskt och queerteoretiskt perspektiv när hon kritiskt granskar vem som får bli förälder och bilda familj. Kvinnors rätt till assisterad befruktning är en fråga som väcker debatt. Diskussionen om *vilka* kvinnor som skall ha rätt till assisterad befruktning och under hurudana villkor, reflekterar ideologier om kön och sexualitet, skriver Peltonen. Oron över de "faderslösa barnen" skuldbelägger och misstänkliggör kvinnor som lever ensamma, är "frivilligt barnlösa" eller lever i samkönade parförhållanden. Peltonen diskuterar hur debatten i mångt och mycket handlar om att bevara den heterosexuella kärnfamiljen med argument om barnets rättighet till "båda föräldrarna": en biologisk mamma och en biologisk pappa. Frågan om att skaffa barn är därför inte alls så enkel som den må förefalla, konstaterar skribenten. Vissa kvinnor och män får, uppmanas och tillåts skaffa barn, medan andra förbjuds att göra det. Peltonens artikel visar hur barnlöshet och de juridiska omständigheter som reglerar föräldraskap (t.ex. äktenskap eller adoptionslagstiftning) inte avspeglar

den verklighet människor lever i. Däremot är frågan om att välja barn eller inte, att vilja eller inte vilja ha barn, något som var och en själv måste komma till rätta med. Enligt Peltonen handlar det till syvende och sist om vilken mening vi ser med våra liv – med eller utan barn. Och om detta kan det inte finnas förordningar kring.

En historisk och samtida analys av förhållandet mellan kyrkan och staten i Namibia erbjuder oss Kim Groop som tar oss från 1960-talets befrielsekamp till idag. När befrielseorganisationen SWAPO (*South West Africa People's Organisation*) år 1966 inledde sitt väpnade motstånd mot Sydafrikas ockupation av Namibia, krävde såväl ockupationsmakt som befrielseörelse att kyrkan skulle ta deras parti. De flesta kyrkor allierade sig i sak med befrielseörelsens målsättningar, men den nederländska reformerta kyrkan understödde Sydafrikas politik. Groop visar hur kyrkornas olika engagemang i befrielsekampen gjort att de idag står i mycket olika position beträffande relationen till landets regering. Medan de lutherska, katolska och anglikanska kyrkorna åtnjuter stabilt förtroende från regeringens sida är situationen diametralt motsatt för den reformerta kyrkan på grund av dess tidigare legitimering av den sydafrikanska apartheidregimen. Kyrkans roll var central i nationsbygget, särskilt under apartheidtiden, men många i Namibia anser att kyrkan har misslyckats i sin roll som samhälleligt samvete efter självständighetstiden. Kim Groop antar att den viktiga nationella försoningsfrågan eventuellt är övermäktig för kyrkan att ta itu med. Huruvida kyrkans SWAPO-vänliga linje kommer att bestå i framtiden beror enligt Groop på hur den politiska utvecklingen kommer att se ut i Namibia och huruvida SWAPO kommer att behålla sin position som det överlägset största partiet.

Den mångkulturella skolan och dess utmaningar diskuteras i Eva Larzén-Östermarks artikel. Enligt Statistikcentralens prognos kommer var tredje skolelev i huvudstadsregionen att ha invandrarbakgrund år 2025. Lärarutbildningen framstår därför som en viktig instans för väckandet av interkulturell medvetenhet hos blivande lärare och skolledare. Larzén-Östermark utgår i huvudsak från Katri Kuukkas (2009) doktorsavhandling om rektorers etiska ledarskap i den mångkulturella skolan samt rektor Annika Hongistos (2009) föreläsning om mångkulturalism i skolans verksamhet, när hon granskar rektorers förhållningssätt till sitt arbete

i mångkulturella skolor i södra Finland. Arbetet upplevs ofta som tungt och intensivt. Rektorerne nämner problem förbundna med dialogsituationer, invandrarelevernas inläring och uppfyllandet av målen i läroplanen, etniskt-kulturella tolkningar samt invandrarelevernas integration. Effektiverad undervisning i majoritetsspråket, men även förstärkt stöd på invandrarbarnens hemspråk, små undervisningsgrupper och kontinuerlig fortbildning för lärarna lyfts fram som konkreta åtgärder som skulle underlätta arbetet. Rektorerne påpekar emellertid att arbetet även haft en gynnsam inverkan på deras personliga och professionella utveckling: omväxlande arbetsuppgifterna och en mera mångfacetterad arbetsbild. Eva Larzén-Östermark lyfter förtjänstfullt fram hur viktig *medvetenheten* om den egna kulturella bakgrunden och de kulturella koder som styr våra invanda tanke- och beteendemönster är. Hon konstaterar att ett öppet erkännande av de egna fördomarna är ett viktigt steg mot interkulturell sensitivitet, vilket handlar om att bearbeta den egna etnocentrismen.

Från skolvärlden till människans inre självvärld tar oss Björn Apelqvist i sin analys av den svenske poeten och dramatikern Lars Norén och den rumänske filosofen Emil Cioran. Apelqvist jämför dessa två och kommer fram till intressanta likheter mellan männen, trots att de tillhör olika kulturer, generationer och representerar olika genrer. Apelqvist menar att författarna själva, snarare än deras verk, påminner om varandra; närmare bestämt avsikten *med* deras författarskap. Utgående från intervjuer granskar Apelqvist vad författarna själva haft att säga om sitt skapande. Såväl Norén som Cioran kan beskrivas som utforskare av det negativa, av de mörka sidorna av samhällslivet. En annan likhet gäller deras position utanför etablissemangen: båda undvek – och förhöll sig kritiskt till – offentlig uppmärksamhet. Ytterligare en parallell finner Apelqvist i Ciorans och Noréns författarbana. Där Cioran byter skrivspråk från rumänska till franska, sätter Norén punkt för lyriken och blir dramatiker. Bägge har kritiserats för sin pessimism och svartsynthet. Norén skriver därtill om Cioran i sina dagböcker, om hur han ”både hatar och behöver” den rumänske filosofen, som för Norén erbjuder ”en sorts botten”. Björn Apelqvist anser att författarna egentligen inte är besatta vid det negativa *som sådant* utan snarare vill använda det mörka till att skapa förändring och

förnyelse, något som inte kan göras utan smärta. Cioran uttrycker det så att vadhelst som verbaliseras, formuleras i ord, också därigenom blir uthärdligt. Norén å sin sida talar om litteraturens makt att bryta tystnaden kring allvarliga problem, hur litteraturen kan synliggöra plågsamma realiteter och härigenom göra dem hanterliga på ett eller annat sätt.

Hadle Oftedal Andersen presenterar en närläsning av modernisten Gunnar Björlings (1887–1960) dikt *Nu dag/nu tystnaden* (1955). Oftedal Andersen vägleder oss genom dikten, kronologiskt och pekar på en progression, en utveckling och förändring, som sker i dikten. Dikten blir i Oftedal Andersens läsning en skildring av det icke-språkliga, då Björling bryter ner språkets logik och bygger upp en ny slags logik, en icke-språklig eller icke-rationell logik. Dikten rör sig ständigt mellan obestämd ("dag") och bestämd form ("tystnaden") och när människan introduceras i dikten är det hennes minne som skapar kontakt mellan det som är här och nu, i dagen, och det som icke längre är närvarande. Ur ett heideggerianskt perspektiv, menar Oftedal Andersen att dikten använder "tystnaden" och "vitt" för att synliggöra en djupare förståelse av *varat*. Heidegger talade om en "glömska av varat" (Seinsvergeessenheit); det att människan har glömt bort sitt sammanhang med det egentliga varat. Hadle Oftedal Andersen visar på diktens möjligheter att genom språket och tystnaden såväl framhäva som underminera varandet.

"Sjuttonhundratalet är inne" skriver Leos Müller och hänvisar till dagens populärkulturella och vetenskapliga fascination för seklet. Inte nog med att *Pirates of the Caribbean* erövrar våra fantasier, även 1700-tals studier i historia, litteraturvetenskap, idé- och lärdomshistoria såväl som i konst- och musikvetenskap blomstrar, något som syns i den senaste utgåvan av det nordiska Sällskapet för 1700-talsstudiers årsbok: *Sjuttonhundratals 2010*. Orsaken till varför just 1700-talet blivit så populärt ligger, enligt Müller, i att seklet liknar vår egen tid mycket mer än 1800- och 1900-talen. Dagens globaliserade syn på världen som en enda helhet påminner om 1700-talets värld av resande människor. Där 1800-talets nationalism vände perspektivet från det globala till det inhemska, utgick 1800-talsimperialismen från de europeiska nationernas överlägsenhet. Tagna tillsammans bidrog de till att

göra 1800- och 1900-talens världsbild mycket mera eurocentrisk än den som rådde under 1700-talet. Likheter mellan 1700-talets globalisering och globaliseringen anno 2010 leder oss till den roll som rummet spelar i global historia. Upplysningstidens ambition var att skriva hela världens historia; att kartlägga, katalogisera, finna länkar och samband i det stora rummet. Årsboken *Sjuttonhundratalet 2010*, som Müller presenterar, kretsar också kring det rumsliga bl.a. det avgränsade rummet av katedralen i Trondheim och det atlantiska rummet i Carl Bernhard Wadströms dröm om en lyckad koloni i Afrika. Leos Müller visar hur det är denna rumslighet som vi ständigt tvingas förhålla oss till i dag, och som vi även finner så tydlig på 1700-talet.

Jag hoppas detta rika och innehållsligt mångsidiga nummer ger er fina läsoplevelser,

Jutta Ahlbeck
Åbo, mars 2011

Reflektioner kring barnlöshetens och reproduktionens politik

Salla Peltonen

Denna essä handlar om barnlöshet och reproduktion. Frågor om barnlöshet, frivillig eller ofrivillig ses ofta som en fråga tillhörande det privata i våra liv, men granskar vi frågor om barnlöshet och reproduktion ur ett samhälleligt perspektiv och på en offentlig nivå framstår de i allra högsta grad som politiska frågor. Framförallt den feministiska och den queerteoretiska forskningen kring frågor om reproduktion och barnlöshet har belyst temat ur ett normkritiskt makt- och könsperspektiv. Normkritiska och maktcentrerade analyser betonar ofta även att de politiska aspekterna gällande reproduktionen även handlar om etik (se t.ex. Roberts & Franklin 2006). Vem har tillgång till de nyaste reproduktionsteknologierna och under vilka omständigheter? Vilka män och kvinnor har rätt att adoptera ett barn? Vem omfattas av lagstiftningen då det kommer till föräldrar och barn? På vilket sätt skapar och formar lagstiftningen gränser för vad som är ”rätt” och ”fel”? Samtidigt kan man fråga sig på vilket sätt lagstiftningens diskurser om barn, familj, reproduktion, kön, sexualitet och föräldraskap konstruerar normer för släktskap, kvinnlighet och manlighet (se t.ex. Moring 2007).

Frågor om barnlöshetens och reproduktionens politik och etik innehåller dock även en personlig dimension. På en politisk och juridisk nivå avspeglar frågor om reproduktion och barnlöshet maktrelationer, orättvisor och privilegier. Samtidigt ställer de oss på en personlig nivå inför frågor vars meningsdimension inte kan reduceras till en fråga om politik eller juridik. I denna bemärkelse kan frågor om barnlöshet, frivillig eller önskad diskuteras som moraliska frågor som inte handlar om normer på samma sätt som politiken eller juridiken kan göra. I denna essä intresserar jag mig för å ena sidan reproduktionens ideologiska och könade aspekter och å andra sidan för på vilket sätt individens inställning till barn kan karakteriseras av en slutenhet eller en öppenhet till andra människor? Närmare bestämt diskuterar jag hur föreställningar och idéer om barnlöshet, frivillig eller ofrivillig, förutom att de kan ha en politisk dimension, avspeglar olika inställningar till livet och till våra medmänniskor.

Jag har en vän som i tonåren fick höra att hon har "nedsatt reproduktionsförmåga" och att hon antagligen inte kan få ett eget biologiskt barn. Detta berättade hon för mig efter åtta års vänskap. För en månad sedan födde hon en dotter. En annan kompis bestämde sig som tonåring att skaffa barn före 25-årsåldern och har vid 30 fyllda ännu inte skaffat sig barn. En tredje kompis kände sig dålig i några månader och trodde det berodde på depression, men fick vid läkarbesöket veta att illamäendet berott på att hon var gravid. Samma person övervägde abort, men bestämde sig i sista minuten för att behålla barnet. Jag har flera väninnor för vilken valet att göra abort varit en självklarhet, andra har velat ha barn, men valt bort barnet för en fungerande parrelation. Jag har väninnor som deklarerat att de absolut inte kommer att skaffa barn och som även gjort det till ett villkor för samlevnad med sina partners. Jag har vänner som skiljt sig eftersom de inte kunnat enas om frågan om barn, och vänner som alltid vetat att de inte kommer att kunna få egna biologiska barn. Andra har blivit föräldrar i ung ålder, aldrig delat en vardag med sina biologiska barn, men de har bildat familj med barn i ett senare skede i livet. Jag har bekanta som skaffat sig barn via anonym spermadonator utomlands, via någon inom vänkretsen, som bildat familj både utanför och innanför den hetero- eller homosexuella kärnfamiljenormen.

Jag har själv inte barn och för tillfället inga planer på att skaffa barn, men är öppen för att barn kan ingå i mitt liv. Jag har heller aldrig varit gravid och därmed inte ställts inför den konkreta frågan över huruvida jag vill ha ett barn eller inte, då situationen s.a.s. *kräver* ett beslut. Dessa exempel vittnar om den mångfald av situationer som kan uppstå då det gäller barns plats i våra liv, hur olika samlevnads och -släktskapsformer inte är på förhand givna trots att den kulturella uppfattningen om barnet, familjen eller föräldraskap ofta utgår ifrån en given berättelse och ett (hetero) normativt kärnfamiljeideal.

Det personliga är politiskt I

Som 16-åring bestämde jag mig som nybliven feminist att inte skaffa barn. Valet var en självklarhet. Att skaffa barn var överhuvudtaget inte en fråga som jag tänkt på och ännu mindre förstätt att jag bör ta ställning till, men i och med att det politiska och framförallt feministiska medvetandet väcktes, kom frågan om att skaffa barn att politiseras. Att välja att inte skaffa barn kändes som det enda riktiga och naturliga valet att göra. Detta både i relation till vem jag var och ville vara, som tjej, och som ett mera allmänt ställningstagande som en del av en kritik av familjen som det kapitalistiska heteropatriarkatets fundament. Den frivilliga barnlösheten var för mig framförallt ett politiskt val. Det var ett politiskt val jag gjorde framförallt som ung tjej, och som för mig signalerade självständighet och frihet i en värld där kvinnor i allmänhet bär huvudansvaret för barns och mäns emotionella, psykiska och fysiska välfärd.

Att välja ett liv utan egna barn framstod som en självklarhet ända tills en diskussion med en filosof fick mig att ändra på min inställning till hela frågan. Filosofen tog överhuvudtaget inte ställning till mitt beslut i frågan, utan frågade vilken slags inställning till framtiden som uttrycks då man säger att man inte vill ha barn. Likaså diskuterade vi frågan om vad det överhuvudtaget kan betyda att t.ex. säga att man inte *tycker om* barn, en fras man hör då och då. Denna fråga överraskade mig och fick mig att reflektera kring vilken slags fråga valet av att skaffa sig barn eller inte egentligen

handlar om. Hur skall man förstå det att överhuvudtaget ha en *ståndpunkt* gällande en fråga om att skaffa barn eller inte skaffa barn? Kan man tycka om ett barn? Vad betyder det att tycka om ett barn? Vad innebär det att vilja ha eller inte vilja ha barn?

Att bli ställd inför frågan ”vill du ha barn?” är en fråga som kan vara svår att svara på, eftersom det ofta förefaller som om det endast finns två klara alternativ att välja mellan. Frågan ställs ofta på ett sätt som om det endast handlar om vad *den enskilda individen* vill, som om det var något var och en själv kan bestämma över, oberoende av sammanhang. Själva frågan om att vilja ha barn eller inte kan förefalla abstrakt, utan anknytning till ett konkret sammanhang. Frågan om att skaffa barn är ett val många deklarerar att de gjort, men som även är ett val som ställer oss inför frågan om vad vi vill med våra liv. För kvinnor i 30 års åldern antas det ofta att frågan är aktuell, tiden är inne så att säga. Men frågan är allt annat än oskyldig. Varför är det överhuvudtaget en fråga som måste diskuteras? Varför är kvinnors barnlöshet så provocerande trots att de flesta kvinnor i Finland skaffar sig barn? Det är de facto ca 8 av 10 kvinnor i Finland som skaffar barn (t.ex. Gissler, Hemminki & Kautto 2006). Varför borde jag som 30 årig kvinna överhuvudtaget ta ställning till den frågan? Samtidigt som det kan vara en fråga som är värd att fundera på och reflektera över eftersom förutsättningarna för att ”skaffa barn” varierar från fall till fall, kan den även ses som ett uttryck för de normer som finns kring hurdana liv vi förväntas leva. De flesta kvinnor i 30 års åldern skaffar barn, och visst är det en fråga som man bör reflektera över, ifall det är en fråga som *berör* en. Men faktum är att den inte berör alla, och framför allt inte alla kvinnor (Peterson & Engwall 2010).

Berättelserna om barn och barnlöshet är många och berättar kanske för de flesta om livets glädjeämnen och tragedier, men frågan om barn och barnlöshet handlar också om normer och kulturens kraft att forma människors liv. Likaså handlar det om individuella och enskilda val som ställer oss inför frågor om mening och identitet. Som både könsforskare och feminist är frågan om barn och barnlöshet en ständigt aktuell fråga. Även om den inte för mig personligen handlar om att fatta ett beslut om att skaffa barn eller inte, hör den till en av de främsta politiska frågorna gällande både frågor om vård, omsorg, välfärd, samhällsstrukturer,

reproduktion, rättigheter, möjligheter, kön, sexualitet, klass, nationalitet, arbete och lagstiftning. Men på vilket sätt är frågan om barnens plats i våra liv en moralisk fråga som inte kan reduceras till att handla om politiska ställningstaganden?

Det personliga är politiskt II: Abortens politik

Frågan om abort exemplifierar på många sätt hur sätt politiska frågor även kan innehålla en moralisk dimension. Rätten till abort är helt klart en av de mest avgörande och viktigaste frågorna för feminismen och för kvinnors välfärd. Aborträtten tas i allmänhet, i Finland, så för given att vi lätt glömmer bort vilken oerhörd betydelse den har för många flickor och kvinnors liv. På 1960- och 70-talet före aborten legaliserades 1974 kunde man exempelvis som studerande i Åbo få tillgång till abort ifall man hade råd att betala svart för att få utskrivet ett läkar- eller psykiaterutlåtande som gav tillstånd till abort på sociala grunder. Summan som en läkare i Åbo tog för att skriva utlåtandet som deklarerade att man var psykiskt instabil, var nästan fem gånger den summa som en månads hyra var för en studerande (enskilt samtal med Carita Peltonen 22.1.2011). Abortfrågan är fortfarande aktuell, och det är en skandal att abortfrågan fortfarande inte har en avgörande roll på den politiska agendan i EU, och är förbjuden i länder som Polen, Malta och Irland.

Trots att rätten till abort anses vara given i Finland, finns det enligt forskaren Salome Tuomaala (2002) utrymme för att förbättra inte bara lagstiftningen men även den övriga praxisen kring abortförfaranden, särskilt i mötet mellan läkare och patient. Abortlagstiftningen i Finland avspeglar fortfarande aborthistoriens patriarkala arv. Finland hör fortfarande till ett av de länder, till skillnad från Sverige, Norge och Danmark, i vilket kvinnan bör ange ett skäl för att få genomföra en abort. Förutom sociala eller medicinska skäl, kan orsaken vara att kvinnan redan har fött fyra barn, blivit våldtagen, har en viss ålder, eller har för dåligt hälsotillstånd uppges som skäl för aborten (<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1970/19700239>, läst 4.1.2011). Kvinnans egen vilja, det att *hon väljer* att inte föda ett barn är alltså inte juridiskt möjligt att

uppge som skäl för att få en abort genomförd. Detta försätter vissa kvinnor vid läkarbesöken i en konstig situation, eftersom de behöver ljuga. Lagstiftningens implicita budskap kan även tolkas som att barnafödande under alla andra omständigheter är att föredra. Tuomaala (2002) som forskat i kvinnors berättelser om abort visar hur olika sätt att uttrycka sig kring det skedda även avspeglar olika *personliga* förhållningssätt till aborten. Uttryck som ”jag gjorde abort”, ”jag har genomgått en abort” eller ”jag avbröt graviditeten” kan enligt Tuomaala avspegla olika förhållningssätt i relation till kvinnans aktörskap och hur de själva förhåller sig till det skedda.

Trots att man på en allmän nivå kan konstatera att rätten till abort är det enda rätta alternativet, kan man inte på samma sätt generalisera frågan om vad som är rätt och fel då frågan aktualiseras på en personlig nivå. För att citera den svenska idéhistorikern Lena Lennerhed (2009, 9): ”Att vara tydligt politisk i abortfrågan står inte i motsättning till en öppenhet för samtal om upplevelser och känslor eller frågans existentiella aspekter”. Liksom Tuomaala betonar Lennerhed hur ordval i diskussioner om abort reflekterar olika förhållningssätt till frågan. Hon betonar att fosterbegreppet, liksom ”zygot” eller ”embryo” är biologiska begrepp som används inom läkarvetenskapen och inom hälsovården, och har klart en klinisk, naturvetenskaplig klang. Att tala om ett foster eller ett barn innebär således att man tar ställning till frågan på olika sätt. Då den ena ser ett foster ser den andra ett barn. Att tala om ett foster eller att tala om ett barn ställer oss också på olika sätt i en moralisk relation till det vi talar om. Vi har inte samma (moraliska) relation till ett foster som vi har till ett barn. Dessa kan förefalla vara ytliga poänger, men kan kanske bidra till en djupare förståelse för varför det inom den feministiska diskussionen finns så olika röster om hur vi skall förhålla oss till frågor som berör abort.

Den svenska journalisten Anna Ekelund (2009, 59) skriver i boken *F-ordet. Mot en ny feminism* att abort handlar om att släcka liv. Trots detta är hon inte emot abort, utan efterlyser en diskussion om abort som inte baserar sig på frågan om rättigheter eller ”livsduglighet”, dvs. på en juridisk gränsdragning gällande när det är ”rätt” och ”fel” att göra en abort. Ekelund som diskuterar den svenska lagstiftningen påminner om att rätten till abort baserade sig på en diskussion i vilken att man flyttade fokus från

”det födda barnet till den ofrivilligt gravida kvinnan” vilket resulterat i ett resonemang om livsduglighet (Ekelund 2009, 59). I Sverige får en kvinna idag själv bestämma om abort upp till den 18 graviditetsveckan. Därefter går ärendet till Socialstyrelsen, som beviljar tillstånd till abort ifall fostret inte anses livsdugligt. Ekelunds påminnelse av abortens historiska bakgrund är viktigt att notera, speciellt med tanke på att rätten till fri abort inte är en gång för alla given. Eftersom läkarvetenskapen idag kan hålla även väldigt små foster vid liv, riskerar aborträtten att inskränkas i takt med att ”mirakelbaben” överlever. En annan hotbild är den kristna högerns populistiska politik vars retorik förankras i ett politiskt program vars strävan är att stöda konservativa familjevärden, försämra kvinnors ställning och aktivt motarbeta queera medborgares rättigheter.

Ekelund är inte ute efter att moralisera, utan vill snarare ifrågasätta den feministiska retoriken kring abort som ett mått på kvinnors emancipation. För Ekelund handlar abort inte om livsoduglighet eller frihet utan om en ovilja att ta hand om ett barn. Trots att Ekelund här tar till moralistiska toner, finns det en genuin fråga i hennes resonemang. Rätten till abort utesluter inte de existentiella aspekterna av frågan, och hur var och en väljer att göra med en eventuell graviditet måste lämnas helt öppen.

Medan Lennerhed arbetar för att kvinnor som gör abort inte skall skuld- och skambeläggas för sina beslut, menar Ekelund, så som jag läser henne, att skuld och skam är moraliska begrepp och även uttrycker den enskildas relation till det skedda. Att lyfta fram abortfrågan som en samvetsfråga inom feminismen betyder inte att man bortser från de könade diskurser som i moralistisk anda skuldbelägger kvinnan för att hon gör abort. Det är viktigt att notera att det finns en avgörande skillnad i att tala om skuld och skam på en allmän nivå, då ”kvinnan” moraliseras, och att själv stå i en situation i vilken samvetet påminner en om hur man själv förhåller sig till frågan (Nykänen 2009). Eller snarare att det inte finns någon annan än man själv som kan komma fram till frågan om vad som är rätt eller fel val. Trots att vi lever i en tid då den konservativa (kristna) högerns värderingar strävar efter att inskränka många av de rättigheter som både *gaylib* rörelsen och kvinnorörelsen kämpat

för är det viktigt att det även inom feminismen finns utrymme att diskutera frågor om t.ex. abort som moraliska frågor.

Den biologiska klockan?

Framförallt på 1970-talet kom feminister att kritisera äktenskapet och reproduktionen som en del av den obligatoriska heterosexualiteten som institutionaliserats och upprätthålls via familjen (Rubin 1975, Liljeström 1990). En av feminismens främsta förtjänster är att den frigjort kopplingen mellan sexualitet och reproduktion och samtidigt synliggjort moderskapets, familjens och heterosexualitetens ideologiska bakgrund (de Beauvoir [1949], 2000, Firestone 1970, Millet 1970). En av feminismens och socialismens centrala poänger har varit att visa hur kvinnans underordnade ställning i samhället historiskt hört ihop med hur ägandeformerna är organiserade i samhället, genom lagstiftningen, äktenskapet och arvsrätten. Äktenskapet som den borgerliga kärlekens legala och konserverande form sågs av t.ex. av första vågens och andra vågens feminister som orsaken till kvinnors förtryck och äktenskapet utgör fortfarande idag en institution som upprätthåller privilegier för vissa, men inte för andra (Rosenberg 2008).

Föräldraskap, barn och familj är alla begrepp som ofta framstår som vardagliga och naturliga aspekter av det mänskliga livet. Och i en viss bemärkelse är de det. Men ställer vi frågan om vem som får bli och vara förälder, bilda familj och skaffa barn är svaret däremot allt annat än naturligt och självklart. Granskar vi därtill vilken slags politik som görs med dessa begrepp framstår "familjen" i allra högsta grad som en konstruktion, som en samhällelig enhet som berättar något om samtida förståelser om kön, sexualitet, släktskap och makt (Moring 2007, Juvonen 2006, Roseneil 2007). Familjen, med barnet som dess frontfigur, kan sägas utgöra en ideologisk knutpunkt för frågor om vänskap, kön, sexualitet, samlevnad och normer, men framförallt gällande frågor om reproduktion (för en diskussion kring "nya intimitetsformer" se Roseneil, 2005, 2006, 2007, Roseneil & Budgeon 2004). Idealet för familjen är fortfarande den samlevnadsform som utgörs av den heterosexuella kärnfamiljen som baserar sig på äktenskapet mellan

man och kvinna. Samtidigt som det kan förefalla märkligt att blanda in politik i en fråga som hör till "livets naturliga gång", som en fråga om reproduktion och till viss mån den önskade barnlösheten kan anses göra, är det viktigt att notera att det som vi anser vara reproduktionens naturliga form, det heterosexuella samlaget, i allra högsta grad är kulturellt betingat (Moring 2007, Butler 2000).

Assisterad befruktning

Kvinnors rätt till assisterad befruktning var en fråga som överhuvudtaget inte styrdes av några juridiska paragrafer i Finland före år 2005. Diskussionen som fördes om *vilka* kvinnor som skall ha rättigheter till assisterad befruktning i Finland, och under hurudana villkor, reflekterade tydligt hur ideologier om kön och sexualitet i formen av heteronormativitet, styrde olika förhållningssätt. Forskaren Tuula Juvonen (2006) har diskuterat olika argument som präglade debatten och hur man talade för heterosexuella kvinnors ensamrätt till reproduktion bl.a. med att hänvisa till en oro för de "faderslösa barnen". Det blev tydligt hur normen kring den goda modern bestäms utifrån hennes relation till en heterosexuell man. Enligt Juvonen framstod kvinnor som levde ensamma "för sig själva", som var "frivilligt barnlösa" eller som levde i samkönade parförhållanden som själviska. Särskilt själviska ansågs dessa kvinnor ifall de ville ha barn och framförallt genom assisterad befruktning. Debatten handlade i mångt och mycket om att bevara den heterosexuella kärnfamiljen med argument om barnets rättighet till "båda föräldrarna", vilket givetvis hänvisade till en rättighet till en biologisk mamma och biologisk pappa. Frågan om att skaffa barn är alltså inte alls så naturlig som den förefaller vid en första anblick. Vissa kvinnor och män får, uppmanas och tillåts att föröka sig, medan andra kriminaliseras och förbjuds att göra det.

Barnlöshet synliggör således våra föreställningar om normalitet. Samtidigt som långvarig barnlöshet har kunnat kopplas ihop med icke heterosexualitet, fungerar emellertid bögar och lesbiska kvinnors "oförmåga att naturligt reproducera" som ett argument i debatter som strävar efter att försvara den

traditionella kärnfamiljen. "Att skaffa barn" fungerar som ett led i en rad handlingar som strävar efter att upprätthålla inte bara heteronormativitet, men även föreställningar kring anständighet och det goda föräldraskapet. Även om frågan om barnlöshet ger upphov till en del frågor om de olika förutsättningar som kvinnor och män har att skaffa barn och därtill är beroende av t.ex. köns-tillhörighet, klass, inkomstnivå och sexualitet, kan man även fråga sig vad det är man vill *ha* då man vill ha ett barn? Att önska sig barn innebär att vara öppen inför en annan människa och är en vilja som inte kan referera till något specifikt utan som konstitueras av dess öppenhet. Att vilja ha barn är i en viss mening att vilja ha en annan människa. Ur detta perspektiv framstår det att inte vilja ha barn som ett avståndstagande eller en slutenhet gentemot andra människor eller som en form av individualism. Tar man detta perspektiv på allvar, innebär det att frågor om vem man är eller vad man representerar i form av kön eller sexualitet inte kan vara en avgörande faktor gällande ett beslut om att skaffa barn. Vad är det man fränsäger sig, då man väljer att inte skaffa barn?

Att politisera ett beslut?

Problemet med att diskutera barnlöshet i termer av att välja att skaffa barn eller att inte göra det, är att detta generaliserar frågan och framställer den ofta som något som kan avgöras oberoende av det liv vi lever med varandra. Barnlöshet kan betyda en rad olika saker, och förvisso är ett liv utan barn annorlunda än ett liv med barn. Detta är givetvis inte den enda aspekten av frågan. Frågan om barnlöshet, frivillig eller ofrivillig innefattar även politiska och moraliska aspekter. Att välja att inte skaffa barn, med hänvisning till en politisk övertygelse, kan förstås som ett avståndstagande ifrån normen och som ett individuellt val eller ett politiskt in-formerat beslut. Att välja att inte skaffa barn är framförallt för kvinnor ett beslut som går emot förväntningen på vad en kvinna är och vad hon förväntas vara. Att vilja ha barn och skaffa barn utgör den dominerande kulturella normen och det som förväntas av en "normal" kvinna. Samtidigt kan man säga att ett sådant beslut även

accepterat den kulturella bild av vad det ”innebär att vara kvinna” som den motsätter sig.

Vad det betyder att få barn, eller inte, kan inte generaliseras på det sättet som politiska beslut ofta kräver. Man kan vara för eller emot kärnkraft, höjning av skatter eller för eller emot medborgarlön, men inte för eller emot ett barn. Ett barn kan komma in i ens liv på en rad olika sätt t.ex. via att man träffar en ny partner som redan har barn. Det biologiska släktskapet är endast en aspekt av de relationer vi kan ha till våra nära människor men trots det tenderar det biologiska släktskapet att dominera de flesta diskussioner om föräldraskap, familj, och barn (Moring 2007).

Den reproduktiva futurismens baksida

[T]he image of the child, not to be confused with the lived experience of any historical children, serves to regulate political discourse (Edelman 2004, 11).

Reproductive futurism är en term myntad av queerteoretikern Lee Edelman (2004). Han diskuterar den reproduktiva futurismen som en politisk ideologi genom vilken vi projicerar våra förhoppningar och rädslor på *barnet* som samtidigt blir en förutsättning för att vi kan tänka oss det politiska eller framtiden överlag. Kanske lockelsen i att skaffa barn finns i tanken på ett nyfött barn. Att fostra en person utan förflutet, utan bakgrund kan ses som en ny början och som är en förlängning av det egna jaget. Hur ofta hör man inte människor säga att de vill ha barn och ange diverse orsaker: de vill inte vara så självcentrerade, de vill ta hand om någon annan, uppfostra bättre människor, se släkten gå vidare, de vill inte dö ensam? Idealiseringen av barnet, framför allt *bebisen*, är stark i vår kultur. Då folk talar om att de ”vill skaffa barn” talar de ofta om just de små och nyfödda. Men idealiseringen av barnet sträcker sig längre än så. De som önskar sig en flicka eller en pojke, utsätter sig t.ex. alltid för risken att bli besvikna över sitt barn redan vid det första mötet. Samtidigt som det första mötet kan bedra. En flicka föds som visar sig vara en pojke. Samtidigt som man hör folk säga att ”det viktigaste är att barnet är friskt” ser vi i praktiken att det inte alltid är så. Även här aktualiseras frågor om kön och sexualitet.

Ett exempel på denna idealisering av barn visar sig t.ex. då ett barn inte lever upp till de förväntningar som föräldrarna har på barnet. I diskussioner om vem som har rätt att reproducera, få barn, bli förälder och under vilka omständigheter, är ofta "barnets bästa" en del av argumentationen och i fokus för diskussionen. Men vem talar om de fall då föräldrarna *inte* utgör barnets bästa. Då familjen eller släkten sviker. Ett exempel är den *familjära homo-* eller *transfobin*, fall då föräldrarna "har svårt med" deras barns kön eller sexualitet (svårigheter med att möta sitt barn kan givetvis gälla andra saker än kön och sexualitet). Då de blir besvikna över att "inte kunna få barnbarn", då barnet inte inbjuds till familjetillställningar eller då föräldrarna inte kommer på bröllopet eftersom de inte "kan acceptera" valet av partner. Då föräldrarna är oroliga för att barnet visar "felaktiga tendenser". Då man inte blir ombedd att barnvakta släktingarnas barn, trots att det inte finns någon annan som kan göra det (Schulman 2009). Frågan är om det överhuvudtaget kulturellt sett finns ett sammanhang för queera barn att växa upp i? (För lesbiska barns livsbiografier, se t.ex. Winterson 1991, Feinberg 1993/2003, Cameron 2004, Sorainen 2008).

Frågan här handlar inte om barnet, utan om de förväntningar människor har på sina barn och vem eller vad de kommer att representera. Detta kan karakteriseras av en korrupt inställning eller en blindhet inför sitt barn.

Frågor om barn och barnlöshet aktualiserar frågor som konstituerar mänskliga relationer, och som därmed är moraliska till sin natur. Därtill finns det frågor som är politiska. Barnlöshet och de juridiska omständigheter som reglerar föräldraskap t.ex. äktenskapet eller adoptionslagstiftningen avspeglar inte den verklighet som människor lever i, och den ger heller inte alla samma möjligheter att bli föräldrar. Det vore hög tid att man upphörde att diskutera äktenskaps- och adoptionslagstiftningen inom ramen för en kärleksdiskurs och istället justerades till att handla om frågor som den egentligen berör: rättigheter, ekonomi och juridik. Dessa är politiska frågor och bör behandlas som sådana. Frågan om att välja barn eller inte, att vilja eller inte vilja ha barn är däremot frågor som var och en själv måste komma till rätta med och som sist och slutligen handlar om vilken mening vi ser med våra liv, med eller

utan barn, och som det inte finns, eller kan finnas några regler eller förordningar kring.

Källor

- Butler, Judith (2000) *Antigone's Claim – Kinship between Life and Death*. New York: Columbia U. P.
- Cameron, Rhonda (2004) 1979. *A Big Year in a Small Town*. Reading: Ebury Press.
- De Beauvoir, Simone [1949] (2002) *Det andra könet*. Stockholm: Nordstedts förlag.
- Edelman, Lee (2004) *No Future. Queer Theory and the Death Drive*. Durham & London: Duke U.P.
- Ekelund, Anna (2009) ”Om abort”. I Petra Östergren (red.), *F-ordet. Mot en ny feminism*. Stockholm: Pocketförlaget, s.51–63.
- Feinberg, Leslie [1993] (2003) *Stone Butch Blues*. Los Angeles: Alyson Books.
- Firestone, Shulamit (1979) *The Dialectic of Sex. The Case for Feminist Revolution*. New York: William Morrow.
- Gissler M, Hemminki E, Kautto M (2006) ”Late childbearing and low fertility challenge sustainable development”. I *Seminar Report on NOMESCO seminar on Sustainable Social and Health Development in the Nordic Countries*. Köpenhamn: NOMESCO 78/2006 och NOSOSCO 29/2006, s.50–67.
- Juvonen, Tuula (2006) ”Barnet med badvattnet? Kvinnans ställning i diskussionen om assisterad befruktning”. I Moring, Anna (red.), *Kön och politik. 100 år av kvinnlig rösträtt i Finland*. Helsingfors: Otava, s.44–56.
- Millet, Kate [1971] (2000) *Sexual Politics*. Urbana: University of Illinois Press.
- Lennerhed, Lena (2009) ”Mer abort med Lena Lennerhed”. I Petra Östergren (red.), *F-ordet. Mot en ny feminism*. Stockholm: Pocketförlaget, s. 100–103.
- Liljeström, Marianne (1990) ”Institutionaliserad heterosexualitet och undersökning av könssystem”. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4/1990, s. 18–29.
- Moring, Anna (2007) ”Kolmen kerroksen vanhempia? Hetero-ja parisuhdenormatiivisuksia

- Suomen ja Ruotsin hedelmöityshoitolaieissa”. *Tidskrift för Queerforskning i Finland*, 1/2007, http://www.helsinki.fi/jarj/sqs/sqs1_07/sqs_contents1_07.html (läst 21.2.2011).
- Nykänen, Hannes (2009) *Samvetet och det dolda. Om kärlek och kollektivitet*. Ludvika: Dualis.
- Peterson, Helen & Engwall, Kristina (2010) ”Naturligt barnfri. Kroppens betydelse i frivilligt barnlösa positionering”. *Genusvetenskaplig Tidskrift*, 3/2010, s. 7–28.
- Roberts, Celia & Franklin, Sara (2006) *Born and Made: An Ethnography of Preimplantation Genetic Diagnosis*. Princeton U. P.
- Rosenberg, Tiina (2008) ”Om queerfeministisk politik”. *Trixter, Nordic Queer Journal*, 1/2008, <http://trikster.net/1/rosenberg/1.html> (läst 17.2.2011).
- Roseneil, Sasha & Budgeon, Shelley (2004) ”Cultures of intimacy and care beyond the family: Personal life and social change in the early twenty-first century”. *Current Sociology*, 52(2), s. 135–159.
- Roseneil, Sasha (2005) ”Living and loving beyond the boundaries of the heteronorm: Personal relationships in the 21st century”. Linda McKie, Sarah Cunningham-Burley & John McKendrick (red.), *Families in Society: Boundaries and Relationships*, s. 241–258, Bristol: Policy Press.
- Roseneil, Sasha (2006) ”On not living with a partner: Unpicking coupledness and Cohabitation”. *Sociological Research Online*, (11)3, <http://www.socresonline.org.uk/11/3/roseneil.html> (läst 15.12).
- Roseneil, Sasha (2007) ”Queer Individualization: the transformation of personal life in the 21st century”. *NORA – Nordic Journal of Women’s Studies*, (15) 2 & 3, s. 84–99.
- Rubin, Gayle (1975) ”The Traffic in Women: Notes on the ’Political Economy’ of Sex”. Joan Scott (red), *Feminism & History*, s.105–152, Oxford and New York: Oxford U. P.
- Schulman, Sarah (2009) *Ties that Bind: Familial Homophobia and Its Consequences*. New York: The New Press.
- Sorainen, Antu (2008) ”Pidämmekö nuoria tulevaisuutemme pantivankeina?”. *Suomen Sosiaalipedagisen Seuran Aikakauskirja* 8, s. 149–164.
- Tuomaala, Salome (2002) *Ruumiita mahdollisuuksien rajoilla: Kokeumuksia, kertomuksia ja keskusteluja abortista*. Naistutkimusrap-

- ortteja 1/2002, Helsingfors: TANE-Delegationen för jämställdhetsärenden, Social- och hälsovårdsministeriet.
- Winterson, Jeanette (1991) *Oranges are not the only fruit*. London: Vintage.
- Östergren, Petra (2009) (red.) *F-ordet. Mot en ny feminism*. Stockholm: Pocketförlaget.

Kyrkan och staten i Namibia

– en komplicerad relation

Kim Groop

Under både tysk och sydafrikansk kolonisation i Namibia stod vissa kyrkor kolonialmakten särskilt nära (och försåg den bland annat med någon form av kyrklig legitimitet) medan andra intog en neutral eller avvisande ställning till densamma. Denna trend har fortsatt att gälla även efter Namibias självständighet år 1990. Den här artikeln utgör ett försök till en granskning av förhållandet mellan kyrkan och staten i Namibia från 1960-talets befrielsekamp till i dag.

Låt oss inleda med en titt på Namibias kyrkliga landskap. Av landets drygt 2 miljoner stora befolkningen är ungefär 90 procent kristen. Drygt hälften av dessa kristna är medlemmar i en av de tre lutherska kyrkorna: Evangelisk Lutherska kyrkan i Namibia (ELCIN, ca 610 000 medlemmar), Evangelisk Lutherska kyrkan i Republiken Namibia (ELCRN, ca 350 000 medlemmar) eller Tyska Evangelisk Lutherska kyrkan i Namibia (ELKIN-DELK, ca 5 000 medlemmar). Den katolska kyrkan i Namibia har omkring 380 000 medlemmar och de anglikanska och reformerta kyrkorna omkring 65 000 respektive 23 000 medlemmar. Av dessa kyrkosamfund är alla utom två resultat av europeisk mission.

Medan ELCIN har sitt ursprung i Finska Missionssällskapets arbete bland Ovambo och Kavangofolken i de befolkningstätaste områdena i norr utgör ELCRN fortsättningen av den tyska Rhenmissionens arbete bland Herero och Naamafolken i centrala och södra Namibia. Den katolska kyrkan har sin grund i en handfull (i Europa grundade) ordnars arbete i så gott som hela Namibia och den anglikanska kyrkan i brittiska missionsinsatser som tog vid efter att det kyrkliga arbetet bland soldater och civila under första världskriget i Namibia hade upphört. Av dessa kyrkor skiljer sig den tyska lutherska kyrkan i Namibia och den nederländska reformerta kyrkan ur mängden. Medan den förstnämnda har grundats som och förblivit en luthersk kyrka för Namibias tyskättlingar samt inflyttade tysktalande befolkning, har den andra på motsvarande sätt (så gott som uteslutande) varit en kyrka för den vita afrikaanstalande befolkningen. Förutom dessa hittills nämnda samfund finns i Namibia tiotals kyrkor – däribland ett växande antal karismatiska kyrkor som tros ha långt över 200 000 medlemmar.

Kyrkan och SWAPO

När befrielseorganisationen *South West Africa People's Organisation* (SWAPO) år 1966 inledde sitt väpnade motstånd mot Sydafrikas ockupation av Namibia stod kyrkorna i Namibia inför ett vägval. Såväl ockupationsmakt som befrielseörelse krävde att kyrkan tog deras parti. De flesta kyrkor verksamma i Namibia valde en slags diplomatisk medelväg. De allierade sig i sak med befrielseörelsens målsättningar men markerade tydligt sitt avståndstagande från våld. I ett öppet brev till premiärminister Vorster år 1971 uttryckte ledarna för de två största lutherska kyrkorna i Namibia sin åsikt att Sydafrika hade misslyckats med att respektera mänskliga rättigheter och betonade sin önskan att Sydafrika följer FN:s krav samt internationella domstolen i Haags rådgivande utslag enligt vilken Sydafrika inte har någon rätt att närvara i Namibia. (ICJ 1971, *Open letter to his Honour the Prime Minister of South Africa* 1971). De katolska och anglikanska kyrkorna uttryckte kort därefter sitt helhjärtade stöd för skrivelsen (Kjellberg 1972, 41–42).

Samtidigt som de lokala kyrkoledarna förde sin diplomatiska kamp är det ett faktum att kyrkorna på både lokalt och globalt plan ställde sig till förfogande för befrielseerörelsen (väl medvetna om den väpnade kamp som denna förde). Många församlingspastorer i norra Namibia assisterade nattetid gerillasoldater från *People's Liberation Army of Namibia* (PLAN), som var SWAPO:s militära vinge (Intervju: Nambala). Den nederländska reformerta kyrkan understödde av förekommen anledning Sydafrikas politik medan den tyska lutherska kyrkan i Namibia intog en slags medelposition mellan den reformerta kyrkan och de två andra lutherska kyrkorna.

Till följd av Namibias kyrkors olika förhållande till och engagemang i befrielsekampen står de idag i mycket olika position beträffande relationen till landets regering. Medan de lutherska, katolska och anglikanska kyrkorna åtnjuter stabilt förtroende från regeringens sida är situationen diametralt motsatt för den reformerta kyrkan. Denna har i många mer eller mindre offentliga politiska sammanhang påmint om att dess ställning i Namibia är allt annat än god på grund av dess (och dess medlemmars) tidigare legitimering av den sydafrikanska apartheidregimen. Landets första president Sam Nujoma (som fortfarande anses vara den person som har störst inflytande på Namibias politik) har flera gånger betonat att SWAPO erkänner enbart de tre kyrkor som deltog i befrielsekampen: den lutherska, anglikanska och katolska (Intervju: Ndeikwila). Och eftersom Namibias regering under självständighetstiden dominerats av SWAPO, har detta erkännande även tenderat att vara gällande för regeringen. Bland andra de karismatiska kyrkorna har åtskilliga gånger i offentligheten kritiserats som oseriösa och ovälkomna av Sam Nujoma och andra högt uppsatta politiker (*Namibia Economist*, 29 maj 2009, *The Namibian*, 23 januari 2006).

Detta erkännande av tre kyrkor ter sig enligt många som långsökt. För det första utesluter en kategorisering i inkluderade och exkluderade kyrkosamfund drygt en tredjedel av Namibias befolkning och kan – om den fortgår – ha allvarliga konsekvenser för SWAPO. Det är inte bara den religiösa kartan som har förändrats under det senaste årtiondet. Parallellt med att de etablerade kyrkosamfundet har utmanats av en växande grupp karismatiska kyrkor har SWAPO:s monopol på den politiska arenan utmanats

av en växande skara nytänkare av vilka en del valt att rösta på det unga partiet *Rally for Democracy and Progress* (RDP). Detta torde knappast vara en tillfällig utveckling. Även om både SWAPO och de tre största kyrkosamfundet fortfarande har ett överväldigande stöd bland befolkningen är det möjligt att deras monopol snart är över. Därför är det förstäeligt att SWAPO:s ledning reagerar när det rör på sig på den egna bakgården. Man kan därför även lockas att ifrågasätta partiets linjeval. Att upprätthålla ett förhållande till vissa kyrkor på basis av deras aktiva stöd för befrielsekampen och utesluta andra torde knappast vara ett särskilt effektivt sätt för ett politiskt parti att vinna röster i ett allt mera pluralistiskt Namibia.

För det andra är talet om SWAPO:s erkännande av tre kyrkor snarare retorisk än konsekvent. Allt sedan självständigheten har lutheranerna åtnjutit mera respekt inom Namibias ledning än anglikanerna och katolikerna. Lika tydlig som detta är även rangordningen inom det lutherska blocket. Eftersom SWAPO alltid har haft sitt största stöd bland Ovambofolken från landets norra delar har även ELCIN haft de bästa relationerna till regeringen. De flesta regeringstjänstemän och ministrar är lutheraner från norr och en stor del av den väpnade kampen fördes på ELCIN:s verksamhetsområde. Systerkyrkan ELCRN har aldrig haft fullt så varma relationer till regeringen. Den tyska lutherska kyrkan kan på grund av sitt koloniala förflutna och sin ambivalenta ställning i befrielsekampen knappast sägas ha särskilt goda relationer till regeringen.

Kyrkan – ett tystat samvete?

I Namibia förväntar sig många kyrkor att den ekumeniska paraplyorganisationen *Councils of Churches in Namibia* (CCN) skall utgöra en gemensam röst utåt och gentemot regeringen. Inom CCN väljer man dock – åtminstone i känsliga politiska frågor – att kasta tillbaks bollen till medlemskyrkorna och särskilt till den största kyrkan ELCIN och dess två biskopar (Intervju: Kapolo). Det är alltså uppenbart att ELCIN och dess biskopar här står i en nyckelposition. Paradoxalt nog är det just denna kyrka som står närmast regeringen. Faktum är att ELCIN står i motsvarande

position som den reformerta kyrkan under apartheidregeringen: ELCIN är ministrarnas kyrka.

Det finns både fördelar som nackdelar med denna goda relation. Å ena sidan har både regering och kyrka (främst ELCIN, men i viss mån även de övriga *inkluderade* samfunden) vunnit på att ha goda relationer. Kyrkans centrala plats har kanske inte syntts särskilt tydligt i regeringens dagliga arbete, eller i presidentens och ministrarnas uttalanden, men på lokalplan har samarbetet mellan stat och kyrka varit ytterst naturligt. Förutom att prästerna har varit involverade i människornas liv från vaggan till graven har de varit närvarande i skolväsende, sjukvård och i många andra samhällseliga funktioner. När särskilda behov har uppstått har kyrkan varit en för staten naturlig samarbetspartner. Likt situationen i Finland fram till långt in på 1900-talet har kyrkan i Namibia utgjort något av statens förlängda arm och har erbjudit en andlig dimension i nationsbygget.

Å andra sidan har de nära kyrka-stat-relationerna haft en viss inverkan på kyrkans handlingsfrihet. Många kritiker har betonat de negativa aspekterna av kyrkans – och särskilt ELCIN:s – närhet till SWAPO. ELCIN:s biskopar har förväntats föra kyrkans talan i både lätta och tunga politiska frågor (inte minst den ojämlika fördelningen av Namibias resurser, politiskt maktmissbruk och tendenser inom SWAPO att svartmåla oliktankare). Men kyrkans ledare kan knappast sägas ha varit särskilt aktiva på det politiska planet. Många av kyrkans tidigare och nuvarande präster och ledare engagerade sig visserligen politiskt under kamptiden – främst inom ramen för kyrkans arbetsområde – vilket inom SWAPO har utgjort något av en förutsättning för att överhuvudtaget bli tagen på allvar. Ganska få av de kyrkliga ledarna har dock ansetts stå särskilt högt i SWAPO:s hierarki och därför har deras ord i politiska frågor vägt ganska lätt. Samtidigt har de personer som har engagerat sig politiskt inom SWAPO eller som haft goda relationer till dess ledning tenderat att undvika konflikt med desamma. Precis som tidigare biskopar har ELCIN:s nuvarande biskopar Thomas Shivute och Johannes Sindano – samt ELCRN:s biskop Zephania Kameeta – undvikit friktion med regeringen. Till en följd av detta har kyrkan i Namibia av många ansetts vara rätt tandlös. Medan kyrkan engagerade sig aktivt under apartheidtiden anser många

att den har misslyckats i sin roll som samhälleligt samvete efter självständigheten.

Men frågan om kyrkans förhållande till politiken och den politiska ledningen är slutligen också kopplad till frågan om nationell försoning. Namibias första president Sam Nujoma valde, i linje med den politiska utvecklingen i Sydafrika, att betona Namibias behov av nationell försoning. Stråvan efter nationell försoning ansågs i själva verket vara av sådan betydelse att detta lyftes fram i inledningen till Namibias konstitution (*The Constitution of Namibia*, 1). Längre än så fördes dock inte försoningsfrågan. I motsats till händelserna i Sydafrika hölls ingen sanningskommission i Namibia, ingen bekände sina missgärningar, och många menar att ingen egentligen försonades (Intervju: Henog och Marais). Att som kyrklig ledare ta sig an den ytterst känsliga försoningsfrågan – vilken av många anses vara det nödvändiga första steget för en ung nation med ett stormigt förflutet – kan onekligen te sig övermäktigt. Ett sådant politiskt engagemang skulle knappast bara radera relationerna till landets ledning utan den skulle potentiellt kunna vara politiskt riskabel.

Trots att många har satt sin tilltro till framtida kyrkliga ledare och särskilt till det biskopsval som hölls i december 2010 tyder dock mycket på att kyrkans ganska försiktiga – eller SWAPO-vänliga – linje kommer att bestå. Detta kommer säkerligen att påverkas av hur den politiska utvecklingen sker i Namibia, d.v.s. huruvida SWAPO även i framtiden förmår att behålla sin position som det överlägset största partiet. Det är uppenbart att Namibia är ett land som fortfarande bär djupa sår från befrielsekampen, vilket synes tydligt även inom Namibias kristenhet.

Källor

Auala, Leonard & Gowaseb, Paulus: "Open Letter to His Honour the Prime Minister of South Africa", 30 June, 1971.

The Constitution of Namibia. Namibia, 2002.

Groop, Kim: Spirit Attacks in Northern Namibia: "Interpreting a New Phenomenon in an African Lutheran Context", B.E. Schmidt & L. Huskinson: *Spirit Possession and Trance – New Interdisciplinary Perspectives*, London: Continuum, 2010.

Groth, Siegfried: *Namibische Passion: Tragik und Grösse der namibischen Befreiungsbewegung*, Wuppertal: Peter Hammer Verlag, 1995.

International Court of Justice: No. 71/10. The International Court of Justice delivers its Advisory Opinion on the Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council resolution 276 (1970). The Hague, 1971.

Kjellberg, Seppo: *Finsk mission och apartheid i Namibia: En översikt av Finska Missionssällskapets inställning till rassegregationen i Sydvästafrika*, Åbo: Åbo Akademi, 1972.

Kolokwe, Theron: "Church responds to Nujoma's attacks", *Namibia Economist*, 29 May 2009.

Shiwute, Oswald: "'Fiendish' events continue to plague village in North", *The Namibian*, 23 januari 2006.

Internetresurser

World Council of Churches: Evangelical Lutheran Church in Namibia
www.oikoumene.org/gr/member-churches/regions/africa/namibia/evangelical-lutheran-church-in-namibia.html, (hämtat 5.1.2011).

World Council of Churches: Evangelical Lutheran Church in the Republic of Namibia
www.oikoumene.org/gr/member-churches/regions/africa/namibia/evangelical-lutheran-church-in-the-republic-of-namibia.html, (hämtat 5.1.2011.)

World Council of Churches: Namibia
www.oikoumene.org/en/member-churches/regions/africa/namibia.html, (hämtat 5.1.2011).

Intervjuer

Shejavali, Abisai, TD, pastor, f.d. generalsekreterare, CCN (16.2.2010).

Marais, Clem, pastor, generalsekreterare, Nederländska reformerta kyrkan i Namibia (19.2.2010).

Kamho, Henog, pensionerad pastor, ELCRN (18.2.2010).

Ndeikwila, Samson, president, Forum For the Future (9.2.2010).
Kapolo, Tshapaka, TD, pastor, CCN (9.2.2010).
Ndamanomhata, Paulus, TD, pastor, United Lutheran Theological
Seminary-Paulinum (12.2.2010).
Nambala, Shekutaamba, TD, pastor, United Lutheran Theological
Seminary-Paulinum (10.2.2010).

Ledarskap i en mångkulturell skola

– utmaningar och möjligheter ur ett rektorsperspektiv

Eva Larzén-Östermark

Förändrad befolkningsstruktur kräver nya satsningar

Sedan 1990-talets början har antalet invandrade i Finland ökat kraftigt. Idag utgör de 5,2% av befolkningen i Helsingfors, och 4,2% av befolkningen i Åbo, som är vårt lands fjärde mest invandratäta ort. Termen ”invandrare” används idag allmänt om personer vars modersmål är något annat än finska eller svenska, och betecknar således en ytterst heterogen befolkningsgrupp. En invandrare kan vara flykting, återinflyttare eller en person som p.g.a. arbete, studier eller äktenskap sökt sig till vårt land. Dessa personer skiljer sig från varandra inte bara beträffande språk, kultur och etnisk bakgrund, utan också med avseende på sina individuella specialbehov, mål, förhoppningar och förväntningar.

I invandratäta orter är ett av de centralaste problemen den stora grupp invandrarvuxna som p.g.a. bristande kunskaper i de inhemska språken inte har fått fotfäste varken i yrkeslivet eller i studievärlden. Risken för utslagning är stor, speciellt bland hemmaarbetande mödrar, och detta i sin tur leder till att barnens kontakter till den finländska kulturen blir ytliga och sporadiska.

På grund av föräldrarnas bristande språkkunskaper faller det ofta på de ungas lott att sköta de vuxnas ärenden t.ex. vid olika myndigheter. Sålunda blir de ofta tvungna att bära en större ansvarsbörda än deras ålder eller egna språkkunskaper skulle rättfärdiga.

Enligt Undervisningsministeriets *Utvecklingsrapport för utbildning och forskning 2007–2012* strävar regeringen efter att utveckla en aktiv, övergripande och konsekvent politik som beaktar såväl behovet av arbetskraft som invandrarnas varierande utgångspunkter och de internationella förpliktelserna. För huvudstadsregionen, Åboregionen och andra betydande invandrarområden utarbetas för närvarande i samarbete med staten och kommunerna ett pilotprogram som syftar till att främja invandrarnas integration och sysselsättning.

Idag har vi i Finland 25 000 invandrabarn och -unga i skolåldern, av vilka de flesta bor i urbana trakter i södra Finland. Skolan utgör ofta en fast punkt i invandrabarnens tillvaro, och har ett stort ansvar när det gäller deras integration i det finska samhället. En undersökning (Kuusela et al. 2008) som publicerades av Utbildningsstyrelsen ifjol ger vid handen att invandrabarn och -unga har en positivare inställning till skolan och till det finländska skolsystemet än elever från stambefolkningen. Det säger dock sig självt att skolgång på ett främmande språk är ansträngande och utmanande, vilket förklarar den utmattning som många invandrarelever lider av i betydligt större utsträckning än övriga elever. Deras skolprestationer ligger också i genomsnitt på en lägre nivå, då Utbildningsstyrelsens utvärderingsprov används som kriterier. Bäst klarar sig andra generationens invandrabarn, och sämst unga som flyttat från länder utanför EU. Även inom invandrarkategorin gör flickor bättre ifrån sig än pojkar.

Vad betyder det då för en skola att en växande andel av elevkåren har en främmande kultur i bagaget, och hur karaktäriserar rektorer arbetet i mångkulturella skolor?

Den mångkulturella skolan – ett utmaningarnas landskap

Enligt Lagen om grundläggande utbildning 2 § skall utbildningen främja bildningen och jämlikheten i samhället samt elevernas förutsättningar att delta i utbildning och utveckla sig själva. Regional, social, språklig och könsrelaterad jämlikhet har traditionellt varit centrala principer inom vårt utbildningssystem. Den förändrade befolkningsstrukturen har aktualiserat jämlikhet vad gäller invandrarnas möjligheter till utbildning, vilket är en förutsättning för ett aktivt medborgarskap, fortsatta studier, yrkeskarriär och därigenom välmående. I *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen* (2004, 34) betonas att undervisningen skall stöda invandrarelevens utveckling till en aktiv och balanserad medlem såväl i den finländska som i den egna språk- och kulturgemenskapen.

Givetvis präglar den mångkulturella elevsammansättningen i våra skolor vardagen för samtliga unga och vuxna som verkar där. Annika Hongisto (2009), rektor vid Turun Normaalkoulu (Norsen) i Åbo, beskrev nyligen vid ett seminarium den mångkulturella skolan som ett ”utmaningarnas landskap”. Inom Norsens grundläggande utbildning, som hon ansvarar för, finns 40 språk representerade. Hela 47,5 % av elevkåren har invandrarbakgrund, vilket utgör hälften av de 1200 mångkulturella elever som är inskrivna i den grundläggande utbildningen i hela Åbo. I en klass på 20 elever kan det förekomma 10 språk och hela 9 nationaliteter. Enligt Hongisto har både lärarna, eleverna och hon själv gradvis vant sig vid den brokiga skaran elever, vilket betyder att det mångkulturella inte i sig upplevs som någonting speciellt, eller som hon själv uttryckte det i sin föreläsning: ”Erityisyys häviää kun on riittävästi erityisyysttä” (”Det säregna försvinner då det finns tillräckligt med säregenhet”).

Hongisto föredrar att beskriva sin skola som ”interkulturell”. Begreppen ”mångkulturell” och ”interkulturell” används ibland som synonymer, men vissa nyansskillnader finns, vilka man inom utbildningssektorn började uppmärksamma redan på 1980-talet. ”Mångkulturalitet” betecknar ett sakförhållande där olika kulturer existerar sida vid sida i ett samhälle utan att nödvändigtvis interagera, medan ”interkulturalitet” antyder en handling, en

process och ett gränsöverskridande (Lorentz & Bergstedt 2006). Det senare inbegriper tanken om dialog mellan olika kulturella grupperingar, präglad av ömsesidig respekt, rättvisa och tolerans. Interkulturaliteten har också en nydanande aspekt som tar fasta på möjligheten att skapa något nytt som är innovativt. Inom ramen för interkulturella möten sker ofta en rekonstruering av den egna etniciteten och identiteten, som därmed inte är given eller konstant utan föränderlig och i viss mån också oförutsägbar (Lahdenperä 2008).

EU utlyste år 2008 till *Den europeiska interkulturella dialogens år*. I utbildningsmålen betonades fostran till förståelse och utvecklande av sådana sociala färdigheter som behövs i mötet med annorlundaskap (*Official Journal of the European Union* 2006). Samma tankegångar står att finna i Undervisningsministeriets ovannämnda utvecklingsplan, där mänskliga rättigheter, barnets rättigheter, kommunikativa färdigheter samt fostran till tolerans och demokrati räknas upp som ett viktigt led i utvecklingen av de mångkulturella färdigheterna. Intressant nog har man i detta dokument föredragit den kvalitativt och värdemässigt mer neutrala termen "mångkulturalism".

Vad kännetecknar då en interkulturell organisationskultur, vilket flertalet av våra skolor idag utgör exempel på? Enligt Lahdenperä (2008, 32–33) utgör heterogeniteten både en utgångspunkt och en resurs i sådana organisationer, där nytänkande och innovationer premieras. För att detta skall vara möjligt bör problemlösningsförmågan kontinuerligt prövas och utvecklas. Graden av kommunikation mellan olika enheter, personer och verksamheter är av stor betydelse. Organisationens målsättning, arbetsfördelning, formella och informella spelregler, samt attityder, värderingar och visioner bör vara klara och begripliga för samtliga medarbetare inom organisationen. Interkulturalitet, enligt Lahdenperä (2008, 32) förutsätter ett ledarskap som stimulerar lärande och skapar rumsliga och tidsmässiga förutsättningar för meningsutbyte och meningsskapande kommunikation mellan olika grupper inom organisationen.

Arbetet i en mångkulturell skola upplevs ofta som tungt och intensivt. Detta framgår ur en färsk doktorsavhandling av Katri Kuukka (2009) vid Tammerfors universitet. För sin studie har

Kuukka intervjuat 25 rektorer verksamma inom den finskspråkiga grundläggande utbildningen i Helsingfors. Rektorererna tillfrågades om vilka dilemman de förknippar med ledarskap i mångkulturella skolor (Kuukka 2009, 253–288). Fyra problemkomplex utkristalliserade sig, vilka är tätt sammanbundna med varandra: *dialog-situationer, invandrarelevernas inläring och uppfyllandet av målen i läroplanen, utmaningar förknippade med etniskt-kulturella tolkningar samt svårigheter i anknytning till invandrarelevernas integration.*

Av dessa utgjorde *dialogsituationer* det mest framträdande problemområdet i rektorernas berättelser. Invandrarelevernas interna konflikter samt utmaningar förknippade med förhandlingssituationer med vårdnadshavarna gavs som exempel. I de förstnämnda situationerna fungerar rektor vanligen som medlare, medan han/hon i konflikter med vårdnadshavare tyvärr ofta är en part. Invandrarföräldrarnas ofta impulsiva beteende och elementära språkkunskaper samt den bristande jämställdheten mellan förhandlingssparterna vid föräldrasamtal upplevdes som svårhanterliga. Även om användningen av tolkar underlättar och i många fall är en förutsättning för att föräldrasamtal skall fås till stånd, påtalade många rektorer en emotionellt laddad och ofta konflikttät stämning vid dessa samtal. Känsliga samtalsämnen är ofta invandrarelevens behov av specialstöd. Extra stödåtgärder kan ur skolans synvinkel vara pedagogiskt berättigade och ligga i elevens intresse, men för föräldrarna kan det vara svårt att acceptera att det egna barnet inte klarar av den reguljära undervisningen. I vissa kulturer kan det t.o.m. upplevas som en skändning av hela släkten att barnet överförs till specialundervisning. Det är ett faktum att en stor andel av invandrareleverna inom den grundläggande utbildningen får någon typ av specialundervisning. Det oaktat bör både rektorer och lärare i mångkulturella skolor vara medvetna om att invandrarelever ofta felaktigt klassas som dyslektiker eller dysfatiker helt enkelt p.g.a. sina svaga kunskaper i de inhemska språken. Tyvärr råder det brist på forskningsbaserad kunskap kring invandrarelevs inläringssvårigheter, liksom på praktiska handlingsmodeller då svårigheterna väl diagnostiserats (Nissilä & Sarlin 2009).

TVå rektorer i Kuukkas studie omtalade situationer där deras integritet hotats av föräldrar till invandrarelever i deras skolor. Det

rörde sig dock om enstaka händelser, och bägge rektorerna var benägna att tillskriva incidenterna vårdnadshavarnas personlighet snarare än deras etniskt-kulturella bakgrund. Vårdnadshavarnas frustrerande livssituationer sågs också som en bakomliggande orsak till deras impulsiva och ibland t.o.m. aggressiva uppförande i dialogsituationer.

Utmaningar kopplade till elevens inläring och uppfyllandet av läroplanens mål nämndes som ett annat centralt problemkomplex. De intervjuade rektorerna sade sig ständigt kämpa med frågan hur undervisningen kunde genomföras på ett för alla parter ändamålsenligt sätt med de till buds stående resurserna. En av de viktigaste frågorna i detta sammanhang gäller undervisningen i de inhemska språken. Det är ju på finska respektive svenska som de övriga skolämnena skall tacklas, och det är genom dessa språk som invandrarbarnen så småningom skall integreras i vårt samhälle och vinna inträde till studie- och senare yrkeslivet. *Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen* (2004, 34) stipulerar att elever med ett annat modersmål än finska eller svenska skall följa lärokursen i finska respektive svenska som andraspråk. Vad finskundervisningen beträffar anser Annika Hongisto (8.8.2009) att både undervisningsupplägget, lärostoffet och timresursen är otillräcklig. Finland är ett föregångarland vad gäller främmande språkens didaktik, men, enligt Hongisto, borde man satsa betydligt mer på utarbetandet av effektiva undervisningsmetoder vad gäller finskundervisningen för invandrarelever. För beslutsfattare inom vårt undervisningsväsende består således en stor utmaning i att ge finskundervisningen tillräckliga resurser för att trygga invandrarelevernas mångsidiga och långsiktiga studier i majoritetsspråket.

I samband med invandrarelevernas inläring omtalade rektorerna också invandrarföräldrarnas ibland orimligt höga krav på sina egna barn, samt den kritik som riktas mot hemspråksundervisningen.

Utmaningar förknippade med etniskt-kulturella tolkningar utgjorde det tredje problemkomplexet som identifierades av Helsingforsrektorerna. Religiösa tolkningar förknippade med undervisningen och skolans verksamhet, inställningen till kvinnliga rektorer och lärare samt kroppslig aga omtalades som speciellt svårhanterliga dilemman. En rektor i studien omtalar en somalisk pojke som

vägrade delta i musikundervisningen eftersom Allah, enligt hans övertygelse, inte tillåter sång och spel. Rektor betraktade situationen ur elevens synvinkel och med respekt för dennes religiösa övertygelse, och befriade honom från undervisningen. Hos rektor själv framkallade denna episod starka känslor av t.o.m. vrede, vilka han dock lyckades bemästra genom att luta sig mot sin professionalitet. Situationen tillspetsades av musiklärarens frustration över rektors beslut. Intressant nog är detta avhandlingens enda exempel på konflikter och oenighet inom personalgruppen (jfr Lahdenperä 2008).

Det fjärde problemkomplexet som omtalades av rektorerna i Kuukkas studie berörde *invandrarelevernas integration i det omkringvarande samhället*. De flesta av de dilemman som beskrivits tidigare berör givetvis på ett eller annat sätt integrationsprocessen, men enligt rektorerna tåmpas mångkulturella skolor väldigt ofta med utmaningar som härrör sig från andra livsområden än skolan, men som har återverkningar på skolarbetet. Invandrarfamiljernas interna problem, svårigheter med att klara av vardagen, brist på information eller missförstånd av den information de fått nämndes som exempel. Några rektorer påpekade att det inte enbart är skolans sak att ge invandrare tillräcklig information om det finländska samhället, utan att även andra instanser borde ta sitt ansvar.

Majoriteten av de tillfrågade rektorerna påpekade att de situationer de beskrivit som problematiska i en mångkulturell skola betecknar enskilda fall och ingalunda gäller samtliga invandrar-elever. Rektorerna var också måna om att betona att problem visavi elever och deras vårdnadshavare ofta också gäller stambefolkningen. Man kan förstås spekulera i huruvida rektorerna genom dessa förtydliganden ville undvika att bli betraktade som stereotypiskt tänkande individer eller som individer som stämplar vissa etniska grupper.

Flertalet av de utmaningar som lyfts fram i Kuukkas (2009) studie återfinns också i den undersökning som Lahdenperä (2008) gjort bland rektorer i Sverige. Exempelvis tidskrävande föräldrakontakter och etiska dilemman av olika slag tycks prägla interkulturella skolmiljöer i båda länderna. Två iakttagelser som Lahdenperä gjort lyser dock med sin frånvaro i Kuukkas studie, nämligen konflikter inom personalgruppen gällande t.ex. värdefrågor, samt

den monokulturella verksamhetsledningen. Samtliga skolledare i Lahdenperäs studie (2009, 76–77) vittnade om oförståelse, negativa attityder eller ointresse från verksamhetsledningens eller kommunens sida för arbetet med multietniska skolor. Det upplevdes av rektorerna som betungande att ständigt behöva förklara och motivera sitt arbete i mångkulturella skolor för personer inom kommunens skolorganisation. Att vara samordnare för invandrarundervisningen, eller tjänstgöra som integrationsexpert, ansågs i vissa sammanhang utgöra ”en reträttplats för de personer som inte orkade arbeta mera med andra mer respektfulla arbetsuppgifter” (Lahdenperä 2009, 76).

Dessa uppfattningar är intressanta med tanke på att Sverige ju har en mycket längre historia av invandring än Finland, och att det svenska samhället är betydligt mer mångkulturellt än vårt eget. Det vore intressant att utvärdera hurudan inställning de kommunala beslutsfattarna har i vårt land i dylika frågor. Det är möjligt att skolmyndigheternas attityder till utvecklingsarbetet i mångkulturella skolor är speciellt positiva i invandratäta orter som Helsingfors och Åbo, och att Kuukkas studie i detta hänseende därför ger en något snedvriden bild av läget. Å andra sidan vore det förvånande ifall ledningen i våra kommuner skulle inta en öppet negativ hållning gentemot verksamhetsformer som betonas både i läroplansgrunderna och i andra officiella styrdokument.

Beredskap att möta mångfald skapar möjligheter till utveckling

Enligt rektorerna i Kuukkas studie (2009, 291) har den mångkulturella elevsammansättningen i deras skolor inte bara medfört utmaningar utan även haft en gynnsam inverkan på deras personliga och professionella utveckling. Arbetsuppgifterna har blivit mer omväxlande och hela arbetsbilden mer mångfacetterad. Förmågan att vända de många utmaningarna till någonting positivt som både skolan och de själva kan berikas av är säkerligen beroende av de enskilda rektorernas strategier att hantera den förändrade arbetsituationen, men framför allt deras egna personligheter, kvalitéer och färdigheter.

Helsingforsrektorerna tillfrågades om hur de betraktar sin *roll* som ledare i en mångkulturell skola, vilka *handlingsmodeller* och *överlevnadsstrategier* de använder sig av, samt från vilka håll de får *stöd* i sin uppgift (Kuukka 2009, 297–302). De flesta rektorer sade sig luta sig mot sin auktoritetsställning i krävande situationer. En tredjedel betonade betydelsen av delat ledarskap genom att lyfta fram elevvårdsgruppens eller vicerektors insatser. Diskussioner och förhandlingar, samt beredskap att anslå tillräckligt med tid för lösning av problem omtalades som de viktigaste handlingsmodellerna. Vad gäller överlevnadsstrategier utkristalliserade sig två dimensioner: å ena sidan ett medvetet avståndstagande från professionen, och å andra sidan reflektion inom professionen. Fritidsintressen och den egna familjen betraktades som ovärderliga kraftkällor utanför skolvardagen. Inom skolkontexten betonade rektorerna kollegialitet, arbetshandledning samt vikten av att kunna delegera och prioritera. Stödet från elevvårdsgruppen och skolans ledningsgrupp värderades högt. Några av de tillfrågade nämnde i detta sammanhang också kuratorn, specialläraren, lärare med invandrarbakgrund, regionala rektorsnätverk samt nätverk som uppstått vid fortbildningstillfällen för rektorer. Även lokala kulturcentra, moskéer samt universiteten omnämndes som viktiga samarbetspartners.

Ofta lyfts så kallad interkulturell (kommunikativ) kompetens fram som en förutsättning för fungerande samverkan och samarbete mellan individer med varierande kulturell bakgrund. Begreppet kan definieras på många olika sätt, beroende på ansats och vetenskaplig disciplin. En allmänt rådande uppfattning är dock att denna kompetens innefattar följande fyra dimensioner: *attityder*, *medvetenhet*, *färdigheter* och *handling* (Jokikokko 2002). *Attityderna* är den mest mångfasetterade komponenten, som allt annat vilar på och vars verkningar är mest långsiktiga. Ett öppet sinnelag, respekt för mångfald, tolerans gentemot mångtydighet samt ett genuint intresse att möta ett barn eller en ungdom från en främmande kultur är viktiga grundinställningar, med vars hjälp man som professionell i skolan klarar sig långt. Rektorerna i Kuukka (2009) studie lyfte också fram tålmod och ödmjukhet, samt ett accepterande av den egna osäkerheten.

Av stor vikt är också en viss *medvetenhet* om den egna kulturella bakgrunden och de kulturella koder som både styr och begränsar våra invanda tanke- och beteendemönster. Många av de kulturella särdrag som vi finländare vuxit in i står oss så nära att vi antingen tar dem för givna eller inte alls är medvetna om dem, tills de plötsligt en dag kolliderar med andra tanke- och beteendemönster. Den egna kulturen kan bli ett slags andligt fångelse ifall de ramar den ställer upp aldrig blir ifrågasatta (Räsänen 1999). Ett öppet erkännande av de egna fördomarna är också ett viktigt steg mot interkulturell sensitivitet, vilket långt handlar om att bearbeta den egna etnocentrismen (Kaikkonen 1999). Utöver medvetenhet om den finländska kulturens särdrag behövs givetvis också kännedom om andra kulturer. Ofta överskattas dock denna kunskapsfaktor. Både bland lärare och bland rektorer tycks råda en allmänt utbredd uppfattning att man måste vara väldigt påläst när det gäller de olika kulturer som finns representerade i skolan eller i klassen för att kunna möta eleverna på rätt sätt. Sådan ”kunskap” tar sig tyvärr ofta uttryck i stereotypiska uppfattningar om hur en elev från en viss kultur tänker, betar sig och lär sig.

I mötet med mångkulturella grupper behövs också *färdigheter* som ett kritiskt angreppssätt, förmågan att se på saker ur flera olika perspektiv, att sätta sig i en annan individs position, att känna empati och att kunna anpassa sig till ständigt förändrade omständigheter. Förmågan att tåla det kaotiska och det oförutsägbara är av stor betydelse vid arbetet i mångkulturella skolor (Lahdenperä 2008, 61). Mot bakgrunden av de ovan beskrivna rektorsutmaningarna är det också lätt att inse betydelsen av diplomati, förhandlingsförmåga, förmåga att lyssna samt lösa konflikter på fredlig väg. Flera rektorer i Kuukkas (2009) studie hänvisade också till en viss professionell bestämdhet i form av målmedvetenhet, förmåga att avgränsa samt ryggrad att lyfta fram och ta itu med problem. *Handlingsdimensionen* betonar den egna praktiken; viljan att ständigt utarbeta nya metoder, att våga pröva även okonventionella lösningar, mod att begå misstag, samt förmågan att ta lärdom av dessa. I synnerhet representanter för den s.k. kritiska pedagogiken (Giroux & McLaren 2001) betonar professionella pedagogers uppgift att bekämpa ojämlikhet, rasism och diskriminering, även utanför skolan.

Enligt Statistikcentralens prognos kommer år 2025 var tredje skolelev i huvudstadsregionen att ha invandrarbakgrund. Detta är något som samhället och utbildningspolitiska beslutsfattare måste förbereda sig på. Mot bakgrunden av ovan beskrivna utmaningar och möjligheter framstår lärarutbildningen som en viktig instans för väckandet av interkulturell medvetenhet hos blivande lärare och skolledare. Personligen anser jag att man tillägnar sig de flesta av den interkulturella kompetensens delområden inom ramen för den egna praktiken och i de olikartade situationer man ställs inför i mötet med mångfald. Det handlar om personlighetsutveckling och livslångt lärande. Praktisk vägledning och tips gällande didaktiska angreppssätt för språkligt, kulturellt och etniskt heterogena undervisningsgrupper skulle däremot förtjäna en mer framträdande plats inom lärarutbildningen. Ett flertal undersökningar som gjorts kring olika typer av lärarutbildning i vårt land antyder de facto att blivande lärare känner sig osäkra inför mötet med mångkulturella grupper (Larzén-Östermark 2009, Lassenius 2007, Niemi & Jakku-Sihvonen 2006). Här finns ett uttalat behov av förbättring, vilket understryks av det faktum att den kulturella mångfalden i våra utbildningsanstalter har kommit för att stanna.

Glädjande nog tycks intresset för dessa frågor vara stort både bland skolledare, blivande och verksamma lärare samt forskare. Studia Generalia-serien med temat "Monikulttuurisuus koulussa" drog fulla hus vid Turun Yliopistos pedagogiska fakultet under hösten 2009, och just i Åbo pågår sedan år 2008 också ett projekt rubricerat "Monikko", som strävar efter att stöda invandrabarns integration samt förhindra utslagning.

Vilka framtida satsningar efterlyses då på gräsrotsnivå från skolledarhåll? I sin föreläsning lyfte rektor Annika Hongisto (2009) fram effektiverad undervisning i majoritetsspråket, men även förstärkt stöd på invandrabarnens hemspråk. Undervisningsgrupperna bör hållas så små som möjligt för att de enskilda elevernas behov skall kunna tillgodoses. Specialundervisning och elevvården måste hålla en professionellt sett hög standard, och arbetsfördelningen mellan olika instanser måste vara tydlig. De nya läroplansgrunderna för den grundläggande utbildningen (2010) ger

stöd för dylika utvecklingssträvanden. I sitt anförande påtalade Hongisto lärarnas behov av kontinuerlig fortbildning. Till detta kan tilläggas vikten av intensifierat samarbete rektorer emellan. Enligt Utbildningsstyrelsens rapport (Kuusela et al. 2008) är det vid invandrarelevernas övergång från ett skolstadium till ett annat som rektorerna har en speciellt viktig informerande och stödjande funktion.

Det sägs ofta att den viktigaste personen i en mångkulturell skola är just rektor. Då avses inte enbart rektors ansvarsfulla roll när det gäller tryggheten av bästa tänkbara undervisning för samtliga elever i skolan, utan också de möjligheter som han/hon har att utveckla skolan till en interkulturell lärandemiljö för alla som verkar där. Rektor bör finnas till för både elever, lärare och övrig personal. Lahdenperä (2008, 110) betonar vikten av vad hon kallar interkulturell skolutveckling, och omtalar rektors krävande roll i detta arbete som initiativtagare, inspiratör, pådrivare och förebild gentemot de anställda på skolan. Det interkulturella kunskapsområdet bör uppmärksammas i skolan, och lärare bör engageras i utvecklingsarbetet och vara beredda på att utvärdera och revidera sina arbetsmetoder på ett professionellt sätt. Detta förutsätter att skolledningen aktivt arbetar med att ändra fokus från analyser av elevernas svårigheter och problem, till lärarnas undervisningssvårigheter med elevers svårigheter, och hur dessa undervisningssvårigheter kan motverkas och minimeras. Kompetensutveckling, enligt Lahdenperä (2008, 111) är en av ledarens viktigaste påverkningsmöjligheter. Det innebär att påverka attityder och värderingar, från att se det mångkulturella som ett problem, till att se det som en resurs och en möjlighet.

Källor

Giroux, H. & McLaren, P. (2001). *Kriittinen Pedagogiikka*. Tampere: Vastapaino.

Grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen. (2004). Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.

Hongisto, A. (2009). *Mitä on monikulttuurisuus ja miten se näkyy koulun toiminnassa?* Föreläsning hållen 19.10.2009 inom ramen för Studia Generalia-föreläsningsserie vid Åbo Universitet.

- Hongisto, A. (8.8.2009). ”Varissuo on Suomen monikulttuurisin lähiö”. Artikkel i *Turun Sanomat*, s. 2.
- Jokikokko, K. (2002). ”Interkulttuurinen kompetenssi apuna kulttuurien kohdatessa”. Ingår i R. Räsänen et al. (red.) *Interkulttuurinen opettajankoulutus. Utopiasta todellisuudeksi toimintatutkimuksen avulla* (85–95). Oulu: Oulu University Press.
- Kaikkonen, P. (1999). ”Kulttuurien välinen oppiminen ja kasvatus”. Ingår i K. Matinheikki-Kokko (Red.) *Monikulttuurinen koulutus – perusteita ja kokemuksia* (17–29). Helsinki: Opetushallitus.
- Kuukka, K. (2009). *Rehtorin eettinen johtaminen monikulttuurisessa koulussa. ”Sen yhteisen hyvän löytäminen”*. Tampereen yliopisto.
- Kuusela, J, Etelälähti, A., Hagman, Å., Hievanen, R., Karppinen, K., Nissilä, L., Rönnberg, U. & Siniharju, M. (2008). *Maahanmuuttajaoppilaat ja koulutus – tutkimus oppimistuloksista, koulutus-valinnoista ja työllistämistä*. Helsinki: Opetushallitus.
- Lahdenperä, P. (2008). *Interkulturellt ledarskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Larznén-Östermark, E. (2009). ”Language teacher education in Finland and the cultural dimension of foreign language education – a student teacher perspective”. *European Journal of Teacher Education*, 32, (4) 401–421.
- Lassenius, Y. (2007). ”Kulturell mångfald, en utmaning för lärare inom närvarदारutbildningen”. *Vård i Norden*, 27, (2) 14–20.
- Lorentz, H. Bergstedt, B. (2006). ”Interkulturella perspektiv – från modern till postmodern pedagogik”. Ingår i H. Lorentz & B. Bergstedt (red.) *Interkulturella perspektiv* (13–41). Lund: Studentlitteratur.
- Niemi, H. & Jakku-Sihvonen, R. (2006). ”Research-based teacher education”. Ingår i R. Jakku-Sihvonen & H. Niemi (red.) *Research-based teacher education in Finland – reflections by Finnish teacher educators* (31–50). Research in Educational Sciences 25. Turku: Painosalama.
- Nissilä, L. & Sarlin, H-M. (2009). *Maahanmuuttajien oppimisvaikeudet*. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.
- Official Journal of the European Union*. (30.12.2006). Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and the council of 18 December 2006 concerning the European Year of Intercultural

- Dialogue. http://eurlex.europa.eu/lexuriserv/site/en/oj/2006/L_412/L_41220061230en00440050.pdf (hämtad 21.10.2009).
- Räsänen, R. (1999). ”Koulu monikulttuurisessa maailmankylässä”. Ingår i H. Niemi (red.) *Opettajankoulutus modernin murroksessa*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Utbildning och forskning 2007–2012. Utvecklingsplan*. (2008). Helsingfors: Undervisningsministeriet.
- Ändringar och kompletteringar av grunderna för läroplanen för den grundläggande utbildningen*. (2010). Helsingfors: Utbildningsstyrelsen.

Utforskare av det negativa

– Lars Norén och Emil Cioran

Björn Apelqvist

I december 2005 blev jag inbjuden av Svenska ambassaden i Bukarest, Rumänien att delta i lanseringen av Lars Noréns pjäs *Demoner* på rumänska. Boken hade översatts av min fru Åsa Apelkvist i samarbete med en rumänsk bekant, Sînziana Demian, och publicerades av förlaget Echinox, som är stationerat i den transsylvanska huvudorten Cluj-Napoca. Jag skrev själv ett introducerande efterord om Norén till volymen, efter att författaren själv tillfrågats och enligt sekreterarens utsago verkligen försökt, men inte kunnat eller haft tid nog att hitta tillbaka till sina *Demoner* från 1982.

Valet av pjäs var på inget sätt originellt – *Demoner* är en av de Norénpjäser från åttiotalet som ständigt dyker upp i nya, internationella uppsättningar och versioner – men kändes desto mer relevant och representativt just för en första introduktion av Norén på den rumänska bokmarknaden. *Demoner* är verkligen ett starkt exempel på den djupgående utforskning av en privatsfär i emotionell kris, som Norén i en lång rad pjäser genomför på åttiotalet, och kvarstår utan tvekan som en viktig del av den solida relationsdramatikbas, som hans vida och ur svenskt perspektiv unika internationella genomslagskraft inom teaterns värld vilar på.

I och med publiceringen av *Demoner* på rumänska, började jag fritt fundera och reflektera över tänkbara, mer specifika kopplingar till rumänskt kulturliv utifrån Norén och hans verk. Med tanke på hur påtagligt många av Noréns dramer, framför allt på senare år, relaterar till det absurda dramats tradition – exempelvis i en pjäs som *Under* från 2001 – blev Eugene Ionesco, det absurda dramats kanske främsta fadersgestalt, en första association. Också de sänderhackade, splittrade, fragmentariska monologerna i *Personkrets 3:1* från 1998, som för övrigt uppfördes i en starkt förkortad och dämpad version runtom i Rumänien våren 2007, manifesterar Noréns nära kontakt med det av Ionesco skapade absurda dramat, på samma sätt som hans sommarfamiljepjäser *Tiden är vårt hem* eller *Hebriana* återklingar av Tjechov, och hans intima borgerliga kammerspel är otänkbara utan O'Neill.

Ändå fanns det ett helt annat rumänskt namn, som snart föreföll mig som en mer slående och fascinerande jämförelsepunkt, nämligen filosofen och författaren Emil Cioran, en av få intellektuella profiler av rumänskt ursprung som sedan länge är en klassiker tillgänglig också för en svenskspråkig publik. Och särskilt då om man tar i beaktande författarna själva, Norén och Cioran, snarare än deras verk – själva attityden och avsikten *med* deras författande.

Nyligen färdig med min doktorsavhandling om Noréns åttio-talsdramatik, och med huvudet fortfarande sprängfyllt av bland annat olika uttalanden från det rika intervju-material med Norén från 1980-talet och framåt, som dokumenterats i olika tidskrifter och tidningar och definitivt skulle förtjäna att publiceras i samlad bokform, slogs jag nästan mot min vilja av intressanta paralleller. I syfte att verkligen ta ledigt från Norén, läste jag den hänförande intervjuboken *Akolypsen enligt Cioran*, publicerad av Gabriel Liiceanu strax efter Ciorans bortgång 1992, och bekvämt nog tillgänglig även på svenska sedan 1997. Kanske var det så att säga oundvikligt, nyutkommen som jag var ur mitt avhandlings-skrivandes Noréndjungel, men vid nyläsning och omprövning av mina första intryck slogs jag bara mer av de spännande beröringspunkterna mellan Norén och Cioran, och beslöt mig att försöka teckna ner åtminstone några av dem i mer precis form.

Norén är poet och dramatiker, Cioran var filosof, de tillhör olika kulturer och generationer och eventuella samband dem emellan, vilka de nu än är, skall naturligtvis inte försöka drivas för långt. Men en tacksam utgångspunkt är likväl att ställa intervjuuttalanden från respektive part bredvid varandra, vilket sätter dem båda på samma nivå, i egenskap av kreativa personer, tänkare och människor. Och som jag skall försöka antyda, kan de två vid ett sådant förfarande synas nästan egendomligt nära varandra på ett andligt-kreativt-mänskligt plan.

Som en utforskare av framför allt sådant som gör mänskliga relationer svåra, av de mörka sidorna av samhällslivet, som ett slags exorcist av negativa krafter, kritiserar ju Norén ofta för att vara för pessimistisk och deprimerande som författare. Som en svenskstudent i Finland spontant utbrast i samband med en visning av TV-versionen av *Personkrets 3:1*: ”Vad kan någon människa få ut av detta?” Men Norén är i själva verket en författare med ett djupt socialt engagemang, vilket kanske bäst kommer fram just i hans egna ord *om* sina verk, i intervjuer. Som en replik till anklagelsen att han skulle vara en skoningslös, obarmhärtig författare, tog han en gång jämförelsen med kirurgens arbete. En kirurg måste skära, och när syftet är förändring och förnyelse, att skära bort gammalt skinn och öppna upp, så kan det inte göras utan smärta, menade han. Det gör ont att se en pjäs som *Personkrets 3:1*, men det är en smärta som kan få välgörande effekter hos åskådaren, och som ytterst bottenar i en vilja till konstruktiv samhällslig påverkan hos författaren.

Negativism och svartsyn är förstas någonting som Cioran i lika mått av tradition har anklagats för – att måla verkligheten i alltför mörka eller pessimistiska färger – och här finns utan tvekan den första, mest uppenbara och allmänna likheten dem emellan. Det hela kan tyckas uppenbart med stark tydlighet då ämnet tas upp nästan direkt av Liiceanu i hans sista intervju med Cioran. Han frågar lite provokativt och med typisk rumänsk humor, huruvida ett verk ägnat fåfängligheten och meningslösheten i att leva kan vara av någon nytta för läsaren. Men Ciorans högst allvarsamma svar, att vadhelst som verbaliseras, formuleras i ord, också därigenom blir uthärdligt, förlorar sin intensitet, tycks komma mycket

nära Noréns tal om att skära bort gammal hud och öppna upp för det nya.

Norén har vidare i många intervjuer betonat just betydelsen av litteraturens makt att bryta tystnaden kring allvarliga problem, litteraturen som ett medel att göra plågsamma realiteter – psykologiska eller sociologiska – synliga, och härigenom möjliga att hantera på det ena sättet eller det andra. Detta tangerar de facto intimt vad Cioran för sin del säger om själva meningen med hans skrivande, det vill säga att göra det möjligt för läsaren att på ett djupare plan bli medveten om vad det är han egentligen upplever. Någon har sagt om Noréns pjäser att de fungerar som ett slags incitament till att förstå allt om en själv, till en total självinsikt så att säga. Norén själv har konstaterat att det viktigaste filosofiska uttalande som någonsin gjorts är det sokratiska ”Känn dig själv”, vilket naturligtvis just är själva credot och essensen i allt Cioran skrivit – hans stora arrogans som han själv uttrycker det i sin sista intervju: att bli den mest klarsynta människan av alla, klarsynt beträffande sig själv först och främst.

När Liiceanu föreslår att Cioran drivs av en form av uppriktighet, en grym ärlighet, och undrar varför Cioran är så besatt av det negativa i denna sin radikala ärlighet, svarar Cioran igen på ett sätt som leder tankarna till Norén, att temat i hans verk faktiskt är en vital del av eller ingrediens i vår högst vardagliga verklighet. Norén har för sin del alltid understrukit att hans ambition är att komma så nära verkligheten som möjligt, att det han skriver skall vara öppet för en direkt relation till livet självt.

Det är alltså i själva verket en form av extrem autenticitetssträvan i deras verk som kan framstå som morbida eller makaber, inte en besatthet vid det negativa som sådant – åtminstone om vi tar i beaktande det de själva haft att säga om sitt skapande.

Och beträffande intervjuer är det samtidigt intressant att notera hur såväl Norén som Cioran varit så restriktiva med att ge sådana, hur de båda även efter deras stigande berömmelse hårdnackat har hållit fast vid en position utanför etablissemangen, i marginalen, och konstant har undvikit publik uppmärksamhet fokuserade på dem själva. Cioran undvek aktivt mottagandet av hans böcker i Paris, all den uppmärksamhet han fick i sin omedelbara omgivning, och tillät sig själv istället ett större intresse för vad exempelvis

kritiker i Spanien eller Tyskland hade att säga om hans verk, på samma sätt som Norén vid flera tillfällen har valt att låta uruppföra sina verk i utlandet, på distans från hemlandet.

För dem som är evigt upptagna med att utforska sig själva kan kontakten med publiken bli till ett dödligt hot, konstaterar Liiceanu apropå Cioran, och menar att denne endast skyddade och värnade om sina inspirationskällor, då han undvek offentligheten. För Cioran innebar framgång och publicitet ett djupt hot mot hans identitet, mot hans integritet, och med denna radikala enstöringsinställning påminner han starkt om Norén, som redan tidigt i sin karriär fick ryktet om sig som den tillbakadragne författaren, arbetande ensam i sparsmakat möblerade rum med höga vita väggar, isolerad från omvärlden men samtidigt ständigt upptagen med att genomtränga den i sina verk.

Hur överdriven eller konstruerad den bilden av Norén än må ha varit, och trots att han genom åren de facto blivit mer och mer tillgänglig för intervjuer och andra offentliga framträdanden, så är det svårt att tänka sig någon kulturell profil i Sverige som gått så långt som just Norén i att manifesteras sitt oberoende och sin integritet, kanske framför allt i förhållande till bilden av honom som en stor, betydande författare. Norén har alltid hävdats sin distans och frihet i förhållande till offentligheten, sin ovilja att exempelvis iklä sig rollen som nationaldramatiker, vilket han i kraft av sin stora närvaro och betydelse i svenskt teaterliv de senaste tre decennierna naturligtvis teoretiskt sett kunde ha gjort.

I jämförelse med exempelvis Ingmar Bergman, som regelbundet framträdde i olika Tv-intervjuer, där han ofta närmast som en kunglighet inom svenskt kulturliv fick förkunna sina favoritkompositörer, -författare, -filmregissörer, och som egenhändigt nominerade priset med hans namn för den årliga Guldbagge-galan, är olikheten slående. Noréns barn har inte blivit kändisar, hans intention har aldrig varit att själv stå i centrum för uppmärksamheten, trots att han ofta hamnat just i detta centrum. Hans monumentala dagbok 2000–2005 – denna censurlöst självutlämnande totalgenomlysning av en författares innersta verklighet, där han vänder ut och in på sig själv så som väl ingen svensk författare någonsin förr gjort med en sådan självanalytisk kompromisslöshet – kan i sig ses som det djupt paradoxala resultatet av en kreativ människas

radikala ensamhetssökande och vilja att ställa sig oberoende i förhållande till allt annat än verket och sig själv, att bränna alla broar till allt och alla utom det egna skapandet.

Bortom allt rabalder i media, alla kontroverser och all offentlig upprördhet och bestörtning i anknytning till denna största av alla Norénskandaler, publiceringen av *En dramatikers dagbok* våren 2008, går det inte att ta miste på författarens egen innersta avsikt: att få bli lämnad ifred, att få skapa och leva i ostörd enskildhet, att bli varken älskad eller avskydd, utan få vara oberoende och fri för att kunna "hitta ett sant språk för det som är mina sanningar" (10 april 2005). "Jag vet inte om jag vill leva, men jag vill skriva" (28 juni 2004), "Jag är bäst, lugnast, klarast och mest harmonisk med min olycka när jag lever ensam" (20 november 2004), är två andra i detta perspektiv signifikativa uttalanden ur dagboken.

Sina sista år säger sig Norén i dagboken vilja "ägna åt självrannsakan, en sanning så nära sanningen som det är möjligt för en människa att komma" (22 januari 2005), ord som förstås kommer mycket nära Cioran, som man för övrigt också finner Norén sysselsatt med att läsa i dagboken, något besviken över att Cioran skulle ha varit "en medlöpare till regimen och Ceausescu tills han flyttade till Paris", en lite missriktad kommentar med tanke på att Cioran faktiskt flyttade till Paris långt innan Ceausescu kom till makten 1966. Men icke desto mindre konstaterar Norén här att han "både hatar och behöver" Cioran, som för honom ändå erbjuder "en sorts botten".

Att så är fallet är inte förvånande, för de två har verkligen mycket gemensamt, och särskilt intressant synes mig denna deras kritiska inställning till publicitet, till medial uppmärksamhet, till offentlighet. I sin betoning av arbetet som livsform, av att "[d]et är arbetet och inte kärleken som övervinner döden" (9 maj 2005), som det heter på ett ställe i dagboken, kan Norén låta väl så typisk för sin generation av arbetsnarkomaniska fyrtilialister, och egentligen föga originell. Men när han ställer denna hållning gentemot offentlighetens ljus, som han menar riskerar att skapa en perverterad uppfattning av en själv, när han värjer sig mot utsikten att bli populär eller folkkär och tvärtom inskräper att exempelvis den negativa publicitet han blev föremål för i samband med *Sju tre* uppsättningen och dess tragiska efterspel, faktiskt gjorde det

lättare för honom att framhärda i sitt eget skapande – då är han både mycket tänkvärd och mycket lik Cioran, som återkommande hävdade att det är motgångarna som får en att växa, att det är utsikten att bli hyllad och älskad i offentligheten, snarare än borstött eller ignorerad, som är det verkliga hotet mot ens integritet, frihet och utveckling.

Bara i ett skapande rum av yttersta avskildhet och oberoende kan man komma riktigt nära sanningen om sig själv, detta är uppenbart för Norén liksom det var för Cioran, och med denna attityd företräder de onekligen ett väsentligt *memento* för hela vår kändiskonsumerande samtid. Om någonting är Noréns dagbok ett tungt argument *mot* upphöjandet av kända personer som ”ikoner” att bespegla oss själva i.

Är det verkligen i rampljuset vi alla vill stå? Är det inte just där vi riskerar att förlora vår innersta kärna? Var inte den verkliga tragedin med Michael Jackson att han, liksom Elvis före honom, dog som människa långt innan han verkligen dog? Bara för att ta de mest extrema exemplen på den mer eller mindre narcissistiska facebook-kultur som vi alla är en del av.

En sista parallell mellan Cioran och Norén är deras drastiska benägenhet för transformationer eller omvandlingar som författare. Cioran skrev sex böcker på sitt modersmål rumänska innan han beslöt sig för att börja skriva på franska istället. Cioran beskriver denna språkliga övergång som djupt terapeutisk för honom, eftersom han genom den tvingades strukturera sig själv, för att kunna möta de sofistikerat civiliserade och stränga grammatiska kraven i det franska språket. Sina excessiva kreativa utbrott utan någon form av censur, möjliggjorda av den dynamiska friheten och den poetiska rikedommen inneboende i det rumänska språket, dem var han tvungen att överge då han började skriva på franska. Genom att förbjuda honom alla överdrifter och istället tvinga honom att kontrollera sig själv, lugnade eller rentav räddade det franska språket honom psykologiskt sett.

När det gäller Norén, som genomgått flera väsentliga nyorienteringar under sin författarkarriär, är väl den mest spektakulära förvandlingen då han i slutet av 1970-talet, efter två decennier av intensivt och radikalt nyskapande poesiskrivande, sätter punkt för lyriken och blir (en extremt produktiv) dramatiker på heltid

istället. Det intressanta i detta sammanhang är emellertid hur Norén själv omtalat denna transformation, i ord som kan tyckas starkt påminna om Ciorans resonemang kring sin språkliga övergång från rumänska till franska.

Mycket av Noréns poesi kunde beskrivas som en form av ocenterat, ohejdat medvetandeflöde, framdrivet som det verkar av en ohämmad språklig expressivitet, där medvetna och omedvetna dimensioner blandas till ett ofta överväldigande poetiskt uttryck, som drastiskt utmanar alla traditionella sätt att närma sig poesi. Men denna alla gränser sprängande poetiska uttryckskraft kom att bli till ett hot för Norén själv. Han har beskrivit hur han vid slutet av 1970-talet kom att känna sig alltmer jagad av bilder, som hotade att övermanna honom i skrivandeprocessen. Genom att övergå till den välstrukturerade, av stränga konventioner styrda dramatiska formen istället, till den långsamma och krävande processen att skriva pjäser för teatern, fann han en metod att få kontroll över skapandet, att tvingas hejda bildflödet, lugna ner sig och samtidigt psykologiskt överleva ett hotande kaos.

Detta skall naturligtvis inte förblandas med verklig psykoterapi, men det är onekligen spännande att se hur både Cioran och Norén använt förvandlingen i språket och skrivandet som en speciell överlevnadsstrategi för människor som bevisligen vikt sitt liv åt det andliga skapandet, som sätter hela sin existens på spel vid skrivbordet, som inte tycks ha någon annan möjlighet än att finna de lösningar som den kreativa akt de försvurit sig åt kan föra dem till.

Det finns således livsviktiga insikter att hämta hos dessa två stora negativister, Norén och Cioran, som ställde bredvid varandra illustrerar vilka fängslande kulturella kopplingar mellan Sverige och Rumänien som kan göras, bara man inte är för defensivt nogräknad, och vågar låta fantasin leda en iväg bortom de invanda associationsbanorna och referensramarna.

Med sina omutliga, totala engagemang i och *in extremis* förverkligade val av reflektion och skapande utifrån ett yttersta sanningskrav, utifrån en strävan efter fullkomlig förtrogenhet med och trohet gentemot den egna existensen, representerar de någonting som de allra flesta varken kan eller kanske ens vill försöka efterfölja i samma radikala grad.

Men obönhörligen ställer de oss alla inför synnerligen vitala frågor: Är vi ärliga mot oss själva i det liv vi lever? Lever vi, som den amerikanska psykologen Irvin D. Yalom brukar framhäva som det största tecknet på själslig hälsa, ett autentiskt liv? Är det vår egen innersta kärna vi värdesätter högst, eller betyder den bild vi visar upp inför omvärlden mer? Är vår självuppfattning beroende av yttre erkännande eller är vi starka nog att känna att vi finns till på ett fullvärdigt sätt, även om det bara är vi själva och kanske våra allra närmaste som ser och bekräftar oss?

En lätt omarbetad och utvidgad version av ett föredrag hållet på den Rumänska konferensen 12–14 maj 2006 på Marstrand.

Källor

Gabriel Liiceanu, *Apokalypsen enligt Cioran (Apocalipsa dupa Cioran, 1992)*, översättning: Dan Shafran, Ludvika: Dualis 1997
Lars Norén: *En dramatikers dagbok. 2000–2005*. Stockholm: Albert Bonniers förlag 2008

Tystnaden inskriven i dagen?

Nærlesning av progresjonen i Björlings *Nu dag/ nu tystnaden*

Hadle Oftedal Andersen

Den finlandssvenske modernisten Gunnar Björling (1887–1960) blir gjerne oppfatta som ein vanskeleg tilgjengeleg forfattar. Kanskje har dette å gjera med at han i motsetnad til folk som Edith Södergran og Elmer Diktonius løyser opp normalsyntaksen i dikta sine, slik at dikta hans ved første gjennomlesing framstår som meir oppsplitta, meir radikalt desentrerte. Kanskje har det å gjera med at han gjennom tekstane sine etablerer eit verdssyn som det er vanskelegare å få tak på, ei form for altomfattande energitenking som ikkje enkelt lar seg føra tilbake til eit ekstatisk, ekspressivt subjekt, men snarare synest å fokusera på ei kontemplering i høve til verda så å seia lausrive frå mennesket.

Saka er i alle fall at han skriv dikt som påkallar seg merksemd både fordi dei er så uventa, og fordi det heilt opplagt ligg eit poetisk talent bak dei som er så stort at det kanskje saknar sidestykke i heile den nordiske litteraturen.

I denne artikkelen skal eg sjå nærmare på det som kanskje er Björlings aller beste dikt, og som i alle fall har blitt ein antologiklassikar, nemleg ”Nu dag ...” frå *Du går de ord* (1955). Anders Olsson avsluttar faktisk si solide avhandling *Att skriva dagen*. Gunnar

Björulings poetiska värld (1995) med å sjå nærmare på dette diktet. I staden for konklusjon, skriv han tre sider om denne teksten som i følge han "kan [...] tjäna som sammanfattning av Björulings poetiska verk" (Olsson 1995, 329). Ein påstand eg utan vidare sluttar meg til. Når eg likevel, trass Olssons grundige arbeid vel å gå tilbake til dette diktet og gjera ein analyse av det, så har dette to årsaker: For det første er Olssons avhandling lagt opp som ein gjennomgang av ulike tema, slik at det ikkje så mykje er det einskilde diktet som det aspektet ved det einskilde diktet som passar inn i kapittelet si hovudoverskrift han fokuserer på. Og i forlenginga av dette er han ofte på ein slags halvdistanse i høve til dei einskilde dikta: Sjølv i den avsluttande gjennomgangen av dette diktet som får stå som representant for heile Björulings poetiske refleksjon, er observasjonane på ein måte generelle. Det er mange gode detaljobservasjonar, bevarer, men diktet blir ikkje gjennomgått kronologisk og i detalj, men snarare oppfatta frå distanse, som om ein heile tida har heile diktet føre seg. På den måten kjem sjøve utviklinga, sjøve progresjonen i diktet i bakgrunnen. Dette vil eg forsøka å gjera noko med, eller rettare sagt supplera, ved å sjå på diktet som ei utvikling over ulike etappar frå byrjinga fram mot slutten.

Dessutan har eg eit lite poeng som knyter diktet saman med ei sentral retning innanfor det 20. hundreårets åndsliv som eg meiner vil kasta nytt lys over diktet, og med òg over i alle fall den seinare delen av Björulings forfattarskap. Dette kjem eg tilbake til heilt mot slutten av artikkelen. Nå først til sjøve den kronologiske lesinga.

Nu dag
 nu tystnaden
 och vitt: färglöst? nej, blott
 vitt
 vitt, och i färger lyst
 o dag och snö och is och
 himlarsskyarna
 o vårdags
 utanfärger
 och färgsprött
 o allt, och minnes dag
 ett ord till ord
 dags-glömt-bort
 lemmar ögon finger
 att en hand

Nu dag
nu tystnaden
(Björling 1995, 507).

Etter å ha lese dei to siste radene, følgjer "tystnaden". Diktet avsluttar med å konstatera at nå, etter diktet, følgjer dagen, følgjer det som går føre seg i verda. Og då tier diktet, då kjem "tystnaden" for diktet sin del? Eller då kjem den aktive "tystnaden", den verda som finst ikring menneska, men som ikkje har ord? Ja, og ja. Språket tiar, og verdas ikkje-språk byrjar.

Men: Diktet opnar som me ser med dei same to radene. Og det som hender, er at diktet kan lesast slik at det mellom den speglende byrjinga og slutten skapar ei skildring av "dag" og "tystnaden". Diktet skildrar det diktet ikkje er. Diktet blir ein presentasjon av det ikkje-språklege.

Det er som kjent lange tradisjonar for slike prosjekt innanfor lyrikken. "Hvad ei med Ord kan nævnes/ i det rigeste Sprog,/ det Uudsigelige/ skal Digtet røbe dog" (Welhaven 1907, 243). Som norske Johan Sebastian Welhaven uttrykker det, i 1844. Men då altså med den viktige skilnaden at romantikaren Welhaven uttrykker dette, intellektuelt. Medan modernisten Björling derimot viser det fram, får det sagt utan å seia det.

Korleis gjer han dette? Han gjer det gjennom å bryta ned det vanlege språkets logikk, og gjennom å bygga opp ein ny type logikk, ein ikkje-språkleg eller ikkje-rasjonell logikk. Me går igjenom, kronologisk:

Nu dag
nu tystnaden
och vitt: färglöst? nej, blott
vitt
vitt, och i färger lyst

Den språklege normalsyntaksen er som me ser broten ned. Det står ikkje til dømes "Nu är det dag,/ nu följer tystnaden." I staden blir orda som står, stilde opp med ein avstand imellom seg som ein nok kan fylla opp, gjennom å gissa kva forfattaren siktar til, men som heilt konkret peikar mot ein avstand mellom dei orda som står. Mellom "[n]u" og "dag", mellom "nu" og "tystnaden" opnar det seg

ein ny "tystnad", ein verkeleg "tystnad". Det er noko som ikkje står, og dette som ikkje står er ei form for meining som diktet uttrykker.

Legg merke til den parataktiske oppstillinga "tystnaden/ och vitt". Diktet rører seg mellom ubestemt form ("dag"), bestemt form ("tystnaden") og tilbake til eit adjektiv i nøytrum ("vitt"). Og etter dei innleiande, korte radene utan teiknsetjing, følgjer det nå ei rad med eit kolon, eit spørsmålsteikn, eit komma. Dessutan blir rada avslutta med eit ord med valens (ordet "blott" må etterfølgjast), formuleringa er hengande ved utgangen av rada. Og innleia av eit samanbindande ledd, av den sideordnande konjunksjonen "och".

Frå stor avstand, frå fokus på forståingsmessige sprang, samlar diktet seg nå til noko tett, til noko som drar i motsett retning. Samstundes er det ei assosiativ kopling frå "tystnaden" til "vitt", ei kopling som ikkje bare ligg uttrykt i ordet "och" (i staden for "men"), men òg i sambandet mellom fargen kvit og døden, stillstanden, fråværet av liv i heile den europeiske kulturkrinsen. Dessutan, sjølvsgagt, metapoetisk: Det kvite papiret er "tystnaden" mellom bokstavane, mellom orda i boka.

Så opnar diktet opp avstand att, med ordet "vitt" hengande med mykje kvitt rundt seg. Før neste rad samlar opp med å repetere det førre ordet, og setja inn eit komma og ein sideordnande konjunksjon [tatt vekk anførselstegnet her].

Gjennom desse siste radene er det råd å lesa fram ei presisering av det kvite som *meining*, av same type som den ikkje-språklege meininga eg nemnde ovanfor. Det kvite er ikkje "färglöst", slik det jo i følge etablert fargelære er. Nei, det kvite er ikkje bare fråvær av farge, det er seg sjølv, det er "blott/ vitt". Og det er, som det blir konstatert til slutt i den sekvensen me nå ser på, noko som finst *inni* fargane: "i färger lyst". Her er diktets første verb (av to). Det er i suppinum, altså i ei form som krevjer hjelpeverb (som har/hadde). Men det det sirklar inn, i mi forslagsvise lesing av diktet, er at det kvite er til stades som noko lyst i fargane.

Altså: sjølv om diktet oppløyser normalsyntaksen, samlar det seg til noko som kan lesast, som gjev ifrå seg ei meining. Denne meininga er ikkje dadaistisk, ikkje surrealistisk. Ho er ei innsirkling av tystnaden/det kvite som noko som ikkje bare ligg bak, men er vove inn i verda. Og, vil eg påstå: som derfor ikkje plasserer verdsaltet utanfor verda, men i henne.

Det er elles interessant at dette negative, det som normalt blir knytt til fråværet og døden, her blir snudd om og kopla saman med det aktive og levande, med dagen og fargane. Redistribusjonen av det passive til aktivt skal me venda tilbake til noko seinare, når det aktive mennesket blir introdusert i diktet.

o dag och snö och is och
himlarsskyarna
o vårdags
utanfärger
och färgsprött

Denne delen av diktet inneheld to sær høgstemde påkallingar, tydeleg markert med det for den ikkje-romantiske litteraturens normalt så forkastelege "o".

Den første byggjer direkte vidare på tematiseringa av det kvite, men nå med det skiftet at det ikkje er fokus på noko kvitt som er inni alt, men i staden på det kvite som syner seg i verda. "[D]ag" er sidestilt med "snö", "is" og "skyarna".

Den andre rører seg så frå vinteren, igjen: den europeiske forståinga av døden, og vidare til det byrjande livet, til våren. (Olsson (1995, 329) har nok rett når han konstaterer at det er ein "vårvinterdag" ein har med å gjera her.) I heile denne sekvensen er det uventa ordsamasetjingar, det vil seia samansetjingar som bryt med normalspråket: "himlarskyar" er som me intuitivt forstår ei turnering av "himmelskyar". Men "utanfärger" er ikkje med naudsyn det same som "färglöst" (som jo alereide er avvist lengre oppe i diktet). La meg henta inn eit døme frå nyare dansk lyrikk for å gjera synleg kva eg meiner. I 1981 skriv Søren Ulrik Thomsen (1987, 65):

Ja, kroppen er lykke men
når hånden forsvinner mens den skriver og taler
[...]
så er krop ingen krop
så er kropp ingenkrop.

Dette at ein kropp er noko som er markert negativt, men som likevel er noko, ein intet-kropp eller ein kropp som har fått skrive inn i seg noko som er negativt, har så vidt eg kan forstå alt å gjera med det Bjørlig siktar til når han talar om "utanfärger". Ein kroppslaus kropp eller ein tidleg vårdags bleike, altså kvite,

kvitaktige ”utanfärger”. Dette heng òg saman med den tredje samansetjinga, som er sidestilt gjennom ”och”: ”färgsprött”. Fargane er sprøde, spinkle. Og det er bleike, dei er ”utanfärger”.

Dagen er lys, kall det gjerne kvit. Og som dagen byrjar med at det kjem eit skin i verda som etter kvart gjer fargane bleike, og så sterke, byrjar våren (i alle fall i Finland) med at verda får bleike og kontrastlause fargar.

o allt, och minnes dag
ett ord till ord
dags-glömt-bort
lemmar ögon finger
att en hand

Dette er etter mitt syn den aller mest gåtefulle delen av dette diktet. Kanskje den einaste delen eg faktisk finn gåtefull. Her blir mennesket introdusert, som nærverande ikkje bare som fråsegns-subjekt, men som den som – tystnaden og det kvite – nå faldar seg ut i, innvoven i. Menneskets minne skapar kontakt mellom det som er her og nå, i dagen, og det som ikkje lenger er present. Det som er ”dags-glömt-bort” – og her er diktets andre verb, ein ny suppinum – er det som ikkje lenger er i dagen. Me konstaterer at det er ei antropomorvisering av dagen her, og ei kontrastiv oppstilling av dette ”dags-glömt-bort” i høve til ”minnes dag”. Mitt forslag er, særleg med omsyn til omgjevningane i diktet, at denne innsirkinga av det menneskelege har å gjera med at det er det menneskelege minnet som kan formidla, som språk, som ”ord till ord”, frå ein dag til ein annan. Og såleis er mennesket plassert som ”tystnaden” mellom dag og dag.

I så fall opnar det seg ei alternativ tyding av den innleiande og avsluttande sekvensen: I tillegg til at dagen har tystnaden voven inn i seg, er det og ein avstand, ein tystnad (og eit mørke) mellom kvar dag. ”Nu dag/ nu tystnaden”. Now you see me, now you don't. Lyset på, lyset av. Og som ”tystnaden” er voven inn i dagen gjennom det kvite, er dagen voven inn natta gjennom mennesket.

På denne måten, om ein les diktet slik, er det som om det spring ei ny meining, ei motsett side av det ”allt” som er skildra fram her mot slutten: Det kvite, ”tystnaden”, finst i mennesket. Og sidan det kvite inngår i altet, inngår det ikkje bare i minnet, men òg i menneskets kropp. Derfor ”lemmar ögon finger”, merk: utan

sidestilling. Dette er ulike delar av den same kroppen, det er ikkje ting som står side ved side. Og så endeleg og avslutningsvis, det er innskripe i det einaste som dette diktet aldri uttrykker, nemleg i den menneskeleg handlinga. Diktet rundar seg av med ein ny valens, med ei ny formulering som krev framhald: "att en hand". Men det handa gjer, den menneskelege handlinga, det finitte verbalet, blir aldri uttrykt. Det er skrive inn i det kvite, inn i det tause.

Før diktet repeterer seg sjølv, i det som handa kanskje har gjort: skrive ned orda:

Nu dag
nu tystnaden

Når ein talar om modernisme, talar ein gjerne om modernistiske *retningar*. Me kjenner mange grupperingar, mange kluster av forfattarar som har gått saman om å skriva programartiklar og om å skriva tekstar som kan knytast opp til dette programmet. Og ein kan sjølv sagt interessera seg for denne nærmast nettverksaktige eller sosiale, sosiologiske sida ved modernismen. Men det er òg klart at desse programma kan nyttast som utgangspunkt for å karakterisera forfattarar som ikkje har høyr med til dei etablerande krinsane, ja, som kanskje ikkje ein gong har skrive i same periode som dei forfattarane det elles er snakk om. Og det behøver ikkje vera noko poeng i seg sjølv å få alt til å passa saman, snarare om å finna nokre omgrep, eller kanskje rettare kunst-grep, som ein kan kjenna att og som gjer at ein kan finna ord til å skildra det kunstverket ein har føre seg.

Men i høve til eit dikt som det me her har sett nærmare på, kan ei slik søking etter kontaktpunkt synast håplaus. Merkelappar som futurisme, dadaisme, surrealisme synest håplause i høve til dette diktet. Dei store spranga, frå "dag" til "tystnad" til "vitt" til "snö" til "vårdags/utanfarger" til "minnes dag" til "ord" til "lemmar", kan rett nok synast beslekta med imagismen. Og det korthogne og meditative kan yttarlegare vera ein parallell til imagistane si interesse for asiatisk poesi. Men den oppbrotne syntaksen, dei høgstemde "o" og tematiseringa av den abstrakte "tystnaden" synest heilt uforeineleg med imagistane sitt program.

Derimot vil eit dikt som dette, av Rabbe Enckell frå 1933, lett kunna knytast til nett imagismen (Enckell 1971, 154):

En fågel virkar fina melodier
i vit luft.
Det glimmar blankt
och en blå tråd
hänger stum i luften --

Diktet er, som imagistane (i alle fall i utgangspunktet) krevde, kort, presist, og halde i normalspråk. Og her er det visuelle bilete som er stilte ved sida av kvarandre, og som på imagistisk vis opnar opp for ein ikkje-intellektuell "super-position" av dei på ein gong: meir som i Ezra Pounds (1990, III) emblematiske "In a station of the Metro", frå 1912:

The apparation of these faces in the crowd.
Petals on a wet, black bough.

Til dette skal det dog nemnast at Enckells dikt er frå 30-talet, då den modernistiske rørsle framleis orienterte seg tydeleg i høve til tanken om stadig nye avantgardistiske retningar som avløyser kvarandre. Men slik er det ikkje lenger etter andre verdskrigen. Rett nok har ein ein svensk "fyrtiotialism", som står i sterk gjeld til T.S. Eliots poesi frå tida kring første verdskrigen. Og i Danmark samlar forfattarar seg kring tidsskriftet *Heretica*, utan at det er spesielt tydeleg kva som er det kunstnarlege programmet dei deler. Og i USA finst beat-poetane, som det framleis vil ta lang, lang tid før ein får kjennskap til i Europa.

Sett under eitt er 50-talet ein periode for fridom og individuelle prosjekt innanfor lyrikken i Europa. I Norden finn ein altså Eliot-modernistar, både i Sverige, Noreg og Danmark. Medan mange faktisk skriv metrisk lyrikk, og då ofte reine tankedikt der ein seier rett ut kva ein har på hjarta. Og ein finn kvardagsorienterte humoristar som finlandssvenske Lars Hulden og norske Ernst Orvil.

Men så mykje klokare på Björlings dikt blir ein ikkje av dette. Og det er kanskje like greitt. Når eg likevel ikkje vil sleppa dette diktet enno, så er det fordi det er ein retning i det 20. hundreåret som etter mitt syn kan kasta eit visst lys over kva ærend det er Björling er ute i. Og sjølv om dette ikkje er ei oppstode som er eksklusivt knytt til litteratur, eller til kunst for den delen, så har ho spelt ei stor rolle for den litterære utviklinga etter andre verdskrigen: Eg tenker på den filosofiske retninga me kjenner under

namnet *fenomenologi*, og då helst med den tyske filosofen Martin Heidegger som det store namnet.

Det er ikkje mi meining å gå veldig detaljert inn på den fenomenologiske filosofien her. Men det er eitt aspekt, faktisk sjølve hovudaspektet, ved denne tenkinga som synest særst interessante i vår samanheng:

Dette eine aspektet ved fenomenologisk tenking eg gjerne vil løfta fram, er tanken om vera (svensk: varat) som noko ein må underkasta ny refleksjon for at menneska på ny skal bli merksame på verda, og på kva det vil seia at noko "er". Dette er ikkje minst interessant i høve til eit dikt som saknar finitte verb, det vil seia som ikkje lar handling bli utført. Verda står i diktet fram, i "tystnaden", i "vitt", og viser oss eit aspekt ved seg sjølv som ein bare får auge på dersom ein lar det som verda teiknar seg fram mot bakgrunnen av komma til syne. Bakgrunnen, det er det som er verda, som òg inngår i det som ikkje er bakgrunn. Dagen har det i seg, fargane har det i seg, årstidene har det i seg, mennesket har det i seg. Sagt heilt enkelt: Diktet gjer bruk av "tystnaden" og "vitt" for å gjera synleg ei djupare forståing av vera (varat): Det handlar ikkje om ein enkel motsetnad mellom at noko er og at det ikkje er, men at alle ting har dette ikkje-verande skrive inn i seg, og at dei står fram og fell tilbake i det. På denne måten fungerer diktet som terapi for den "veresgløymsla" som har ridd den vestlege sivilisasjonen heilt sidan dei gamle grekarane sine dagar.

Mot dette kan me lesa formuleringane "dags-glømt-bort" og "att en hand" som moglege – eg presiserar: *moglege* – referansar til Heideggers skrifter. Veresgløymsla er nemleg knytt direkte til at me oppfattar verda som "til hands", det vil seia som objekt for vår menneskelege aktivitet: Vinden er noko me kan bruka som vind i segla, skogen er noko som kan bli ved i omnen, marka er noko som kan bli åker under ploget og så bortetter. Men motsett dette, motsett det som er "dags-glømt-bort", det som kvardagslivet ikkje får med seg og oppfattar, vil ein altså då finna "minnes dag", dagen då mennesket atter minnest verda og "dags-glømt-bort" går frå å vera noko ein ikkje erkjenner til noko ein tvert imot blir på det reine med. Mennesket kjem ut av veresgløymsla og blir merksam på det som er.

Var det då noko meir? Kanskje ikkje anna enn å minna om at Heidegger sjølv var svært oppteken av poesi, og av poesiens moglegheit til å gjera nett det eg har forsøkt å visa at Björlings dikt gjer. Og så eit avsluttande sitat frå den store norske dramatikaren Jon Fosse (2001, 111), som òg er poet. Truleg inspirert av Björling. Og i alle fall inspirert av Heidegger:

langsamt, er det
som gammal sorg
og trekkspelmusikk, i lyset
som ikkje er lys
og noko som alltid forsvinn
aldri forsvinn
og nettopp der vil alle vere
gjennom ikkje å vere: ei bestemor ein hund
og eit underleg gult lys
kvitt gjennom vinduet

Källor

Johan Sebastian Welhaven: *Samlede Digterverker II*. Gyldendal 1907.

Gunnar Björling: *Skrifter IV*. Erikssons 1995.

Rabbe Enckell: *Dikter 1923–1937*. Söderströms 1971.

Jon Fosse: *Dikt 1986–2000*. Det Norske Samlaget 2001.

Ezra Pound: *Personae. The shorter poems of Ezra Pound*. New Directions 1990.

Søren Ulrik Thomsen: *City Slang & Ukendt under den samme måne*. Vindrose 1987.

Anders Olsson: *Att skriva dagen. Gunnar Björlings poetiska värld*. Bonniers 1995.

Sjuttonhundratalet är inne

Leos Müller

Sjuttonhundratalet är inne! Seklet har erövrat populärkulturen nästan lika framgångsrikt som romarriket och medeltiden; från Sofia Coppolas *Marie Antoinette* (2006) till tv-serien om *John Adams* (2008), och bioduken samt tv-rutan har fyllts med peruker och knäbyxor. Även fenomenet *Pirates of the Caribbean* (2003) är förankrat i 1700-talet, trots att de som gillar filmerna kanske skulle sväva på Jack Sparrows århundrade. Det finns definitivt just nu mer av 1700-talet på film, i tv och i litteratur än 1500-, 1600- eller till och med 1800-tal, och detta intresse märks även inom akademien. 1700-tals studier blomstrar i historia, litteraturvetenskap, idé- och lärdomshistoria, såväl som i konst- och musikvetenskap. Allt detta syns tydligt i den senaste utgåvan av det nordiska Sällskapet för 1700-talsstudiers årsbok: *Sjuttonhundratalet 2010* är mer ambitiöst än tidigare, med fler artiklar skrivna på fler språk än tidigare. Så var det inte för tio år sedan.

Varför har det kommit att bli på detta vis? Vi söker oss till 1700-talet därför att det är ett århundrade som har något mer att säga oss i dag än andra tider. En enkel men viktig förklaring till detta intresse är att 1700-talet faktiskt liknar vår egen tid. Detta gäller framförallt vår syn på världen som en enda helhet. Globalisering

är ett förbrukat och ofta missbrukat ord, men trots allt det ord som bäst lämpar sig för att greppa denna rumsliga kontext. Jag vill poängtera här att jag inte menar globalisering som ekonomiskt fenomen, utan snarare att globalisering ger uttryck åt vår medvetenhet om hur världen är sammanlänkad. Vi informeras blixtnabbt om händelser runtomkring i världen. Vi är via e-post, Facebook eller mobiltelefon i daglig kontakt med människor som lever på andra sidan av jordklotet. Vi reser mer än vi gjorde för bara en generation sedan. Vi ser plötsligt på väder och klimat som globala fenomen, och kopplar samman översvämningar i Australien och Brasilien med snöoväder i Europa. Även synen på sjukdomar har "globaliserats". De ses som globala fenomen, både genom den faktiska spridningen, där flygresande spelar en avgörande roll (betänk exempelvis fågelinfluensan) men också genom hur epidemiotbrott framställs i massmedia. En stor del av den kultur som vi konsumerar är global och allt detta förmedlas på och genomsyras av ett globalt språk. Engelskan är inte längre ett främmande språk, det är ett globalt språk, lika nödvändigt att behärska som modersmålet.

1700-talet hade också ett globalt språk. Mycket skrevs och lästes på franska. 1700-talets värld var också en värld av resande människor. Inte den stora massan på landsbygden men många från de borgerliga och adliga kretsarna reste. Från Storbritannien, Frankrike, Spanien och Nederländerna reste man till sina imperier, och även undersåtar från det imperielösa Sverige fann vägen till Amerika, Afrika, Indien, Kina och Japan. Daniel Solander, Linnés lärjunge, fanns med när James Cook "upptäckte" Australien. Européerna började också konsumera stora mängder exotiska varor från Västindien, Indiska oceanen och Kina och man var nyfiken på andra länder och kontinenter.

Sådana möjligheter var mer begränsade under tidigare tid, då Europa var politiskt och religiöst splittrat. Kontakter med den utomeuropeiska världen fanns men var sällsynta. Stilla havet är ett typiskt exempel på detta. Förvisso seglade portugisen Fernão Magalhães världen runt redan på 1520-talet och snart efter det etablerades en årlig rutt mellan Manilla på Filipinerna och Acapulco i Mexiko, men det tog en kvarts millennium innan James Cook, Louis Antoine de Bougainville, Lapérouse och Samuel Wallis gjorde sina "upptäcktsresor" i Stilla havet, under vilka man

bl.a. ”upptäckte” Australien, Nya Zeeland, Fiji, Tahiti och Hawaii. Det finns forskare (David Livingstone and Charles Withers) som hävdar att först i samband med dessa resor kan vi tala om världen som en enhet. Globaliseringen uppfanns i Stilla havet under det sena 1700-talet. Men varför liknar 1700-talet mer 2000-talet än 1800-talet? Och kanske till och med 1900-talet?

Två viktiga *ismer* gör 1800- och 1900-talen annorlunda, nämligen nationalism och imperialism. 1800-talets nationalism vände perspektivet från det globala till det inhemska, det lokala; från nyfikenhet på världen utanför det egna landets gränser till behovet och plikten att uppfinna och hylla det nationella. Upptäcktsresan till Dalarna ersatte resan till Stilla havet. Detta brott kan naturligtvis spåras i litteratur och konst som en övergång från upplysningen till romantiken. En följd av det nationalistiska uppvaknandet var att det globala språket försvann. Man började skriva och publicera på sitt eget språk. Trycksaksmarknaden krympte från global till nationell, även om den nationella, naturligtvis, samtidigt expanderade.

En förnyad variant av imperialismen, 1800-talsimperialism, utgick från de europeiska nationernas överlägsenhet. Man började se på den andre som underutvecklad och stagnerande, och 1800- och 1900-talens världsbild blev utan tvekan mer eurocentrisk än den var under 1700-talet. De koloniala imperierna försvann dock redan efter det andra världskriget och under de senaste decenniernas globalisering har nationalismen förlorat mycket av sin gamla glans.

Likheten mellan 1700-talets globalisering och globaliseringen anno 2010 – och frågan varför det är inne med 1700-talet – leder oss till den roll som rummet spelar i global historia. Den brittiske historikern Patrick O’Brien talar om två väsensskilda traditioner i den europeiska historiografin. Den ena kan spåras till Herodotos vars ambition var att skriva hela den kända världens historia. Han försökte alltså i sin historia inkludera inte bara den grekiska kultursfären utan även Persien, Egypten och Babylonien. Det rum han ville fylla var ”globalt”, och han gjorde ingen tydlig åtskillnad mellan geografi och historia.

Den andra traditionen kan spåras till Thukydides som allmänt anses var en mycket bättre historiker. Han begränsade sin historieförskrivning till de peloponnesiska krigen, i geografiskt rum alltså

till dagens Grekland, en del av Turkiet och Medelhavet. Men Thukydides gav plats åt resonemang om källor; han ville fastställa kausala samband och hitta motiv för aktörernas agerande. Genom sitt sätt att arbeta kan han alltså uppfattas som en föregångare till den moderna historievetenskapens fader, tysken Leopold von Ranke. Det finns i historiografin en väl etablerad utvecklingslinje från Thukydides till Ranke, och naturligtvis en ännu bättre inrättad väg från Ranke till den moderna historieskrivningen. Betydligt sämre kartlagd är den andra traditionen från Herodotos. O'Brien menar att denna tradition hade sin blomstringstid under 1700-talet, framförallt i Voltaires arbeten. Upplysningstidens ambition var att skriva hela världens historia; att kartlägga, katalogisera, finna länkar och samband i det stora rummet. I den moderna globalhistoriska forskningen talar man ofta om länkar och jämförelser ("connections and comparisons"), och det var precis det som Voltaire och hans samtida ägnade sig åt. Med nutida mått var källmaterial sällan originellt och det var lite si och så med källkritiken. Ambitionen var istället global.

En utgångspunkt för upplysningshistorikernas ambition var att folk och länder var jämförbara, om inte jämlika. Så kunde man t.ex. använda Kina eller Peru som förebilder eller som spegel för Europa, och samhällen och kulturer skulle jämföras på samma grunder. De var naturligtvis olika men genom att jämföras kunde man komma till nya insikter om den egna kulturen och det europeiska samhället. Förklaringar för olika utvecklingslinjer, särdrag eller likheter skulle sökas i rummet, inte bara i historien, eller mer exakt både och – i rummet och i historien.

Årsboken *Sjuttonhundratalet 2010* kretsar kring det rumsliga: det avgränsade rummet av katedralen i Trondheim, och det stora globala rummet i Bougainvilles resa till Tahiti, det atlantiska rummet i Carl Bernhard Wadströms dröm om en lyckad koloni i Afrika, det kartografiska rummet i Voltaires allsidiga samhällsvetenskapliga intressen och Sebastian Longchams karriär som kartförläggare. Och det är denna rumslighet som vi ständigt tvingas förhålla oss till i dag, och som vi även finner så tydlig på 1700-talet.

Jag vill framförallt lyfta fram tre av årsbokens artiklar som utomordentligt väl illustrerar denna rumslighet: Franz Reitingers artikel om Voltaire och Sebastian Longchamps karriär, Anne

Fastrups och Knut Ove Eliassens text om Diderots läsning av Bougainvilles reseskildringar, samt Jonas Ahlskogs analys av Carl Bernhard Wadströms utopiska vision om en koloni i Afrika. Reitingers artikel visar Voltaire som ett slags 1700-tals Herodotos. Gränsen mellan historien och geografin var flytande, och för att förstå historien behövdes kunskaper om rummet i lika stor utsträckning som kunskap om det förflutna. Författaren lyfter fram att den franska rokokokartografin inte var någon nationalistisk vetenskap, utan han betonar istället upplysningsideal, utbildning, kultur, personlig smak och samhällsförändring som drivkrafter bakom kartografins utveckling.

Även Anne Fastrup och Knut Ove Eliassens artikel om Diderots mottagande av Bougainvilles Stillahavsskildring passar väl i bilden av den från Herodotos inspirerade historiska traditionen. Diderot använde Tahiti som en spegel för sin franska samtid, och föga förvånande användes spegeln i politiskt syfte, för kritik av katolicism och den religiösa sexualmoralen. Diderot tyckes se en nära koppling mellan den fria – som man då tolkat det – sexualmoralen i Stilla havet och befolkningstillväxt. Befolkningsfrågan var under 1700-talet en av de viktigaste ekonomiska frågorna, och en välmående stat behövde en växande befolkning. Diderots läsning av Bougainville var naturligtvis ambivalent, och Tahiti skildrades inte enbart som ett paradisiskt samhälle, utan även en latent despoti där kvinnor och barn hade ännu mindre att säga till om än vad de hade i Frankrike. Författarna ser detta som Diderots försvar av kvinnor och barn.

Jonas Ahlskogs artikel handlar om Carl Bernhard Wadström (1746–1799), Sveriges mest kända, men lite undersökta, abolitionist, något som kan bero på att hans abolitionistiska karriär ägde rum i London och inte känns relevant för den svenska nationella berättelsen. Han kom till London efter en misslyckad svensk expedition till Afrika år 1787. Expeditionen hade vetenskapliga syften, men ägde rum endast tre år efter att Sverige erhållit sin efterlängtdade västindiska koloni, St Barthélemy, och ett år efter det Västindiska kompaniets grundande. Ett annat syfte var att etablera en svensk handelsstation i Afrika. Dock kom Wadström och hans kompanjon Anders Sparrman, en annan av Linnés lärjungar, att bli övertygade abolitionister efter sina erfarenheter i Västafrika.

Ahlskog påpekar att Wadströms abolitionism, och hans planer för Afrika, i en svensk kontext främst tolkats utifrån Swedenborgs bild av Afrika som Guds utvalda kontinent. Ahlskog lyfter dock på ett korrekt sätt fram de mer praktiska aspekterna av Wadströms stora verk, *An Essay on Colonization*, från 1794–95. Boken är en mycket detaljerad plan på en fri koloni i Afrika som skulle kunna konkurrera med slavbaserade ekonomier på andra sidan av Atlanten. Den ekonomiska aspekten måste alltså ses som betydligt viktigare än vad forskningen hittills poängterat. Wadströms vision hade en nära koppling till brittiska ekonomiska tänkare, exempelvis Adam Smiths arbetsdelningslära. Wadström argumenterade för att de nya kolonierna i Afrika skulle producera varor för handel med Europa, men den stora skillnaden mot Västindien och Nordamerika var att arbetskraften skulle vara fri. Koloniernas ledning var dock fortfarande europeisk.

I London arbetade Wadström nära Thomas Clarkson, en av de mest betydande brittiska abolitionisterna, och den man som stod bakom det förverkligade projektet med en fri koloni i Afrika. Ungefär samtidigt som Wadström skrev på sitt stora verk om den afrikanska koloniseringen förverkligade nämligen John Clarkson, Thomas Clarksons bror, denna vision. Under hans ledning återvände 1200 befriade slavar från Nordamerika till Afrika. De fick bosätta sig i Freetown på Sierra Leones Company's område 1791–92, i dagens Sierra Leone. Historien om Freetownkolonin skildras i historikern Simon Schamas bok och utmärkta tv-dokumentär *Rough Crossings* (2006). Försöket att kolonisera Afrika med fria slavar blev inte särskilt lyckat. Dagens Liberia och Sierra Leone präglas fortfarande av konflikter mellan den ursprungliga afrikanska befolkningen och de befriade slavarerna från Amerika, men det visar att Wadström arbetade i en specifik situation där det inte handlade om utopiska drömmar utan om att hitta en fungerande atlantisk ekonomi utan slavarbetskraft.

Om vi återvänder till Voltaire och 1700-talets globalisering är även Wadström, Clarkson, den brittiska abolitionismen och kolonialförsöken i Afrika ett uttryck för insikten om hur 1700-talets värld var sammankopplad. För Wadström var lösningen på slaveriet inte att lägga ner den atlantiska handeln, utan lösningen var att utveckla den på en högre civiliserad nivå utan slavarbetskraft.

Artikeln är en något omarbetad version av föredrag som hölls på Sjuttonhundratalsällskapets möte i januari 2011.

Källor

- Dunér, David, red. (2010): *Sjuttonhundratals 2010, Nordic Yearbook for Eighteenth-Century Studies*. Uppsala: Sällskapet för 1700-talssudier.
- Livingstone, David N. & W.J. Withers, Charles, (red) (1999): *Geography and Enlightenment*. Chicago: University of Chicago Press.
- O'Brien, Patrick (2006): "Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history". *Journal of Global History* 1: 3–39.
- Schama, Simon (2006): *Rough crossings: Britain, the slaves, and the American Revolution*. London: BBC.

■ Misslyckat försök att teckna bilden av mångfalden i islam

Johannes Salminen, *Islams två ansikten: Essäer*. Söderströms, Helsingfors 2010

Med dagens stora islamiska invandrarströmmar till Europa är det viktigare än någonsin att söka sig bakåt i historien och se inte bara det fula ansiktet utan också det vackra.

Citatet är hämtat ur innerfliken av omslaget på Johannes Salmi-
nens bok *Islams två ansikten*. Det är en bok som består av ett antal
essäer som delvis har publicerats i andra sammanhang. Salminen
har tagit på sig uppgiften att redogöra för vad han kallar islams två
ansikten. Boken börjar dock med en varnande fråga. Vad skulle ha
hänt om inte muslimerna under stridsropet Allahu akbar, Gud är
större (och inte det återkommande felöversättningen som många,
däribland Salminen, gör *Gud är stor*) inte hade stoppats av Charles
Martels armé 732 vid Poitiers norr om Pyrenéerna. Han redovisar
de olika svaren som har lämnats. Hade "saracenerna" vunnit slaget
skulle europeiska lärosäten, med Edward Gibbons ord, idag tro-
ligen varit inbegripna med arbetet att tolka Koranen. Ett annat
alternativ levereras av D. L. Lewis som anser att muslimernas seger
skulle innebära att Europa skulle ha inlemmats i den islamiska
civilisationen 300 år tidigare och därigenom utvecklats i snabbare
takt.

Genomgående för boken är att Salminen tecknar en tudelad bild av muslimska riken och härskare. Å ena sidan utmärkte de sig som toleranta segerherrar, som exempelvis kalifen Omar som vid erövringen av Jerusalem inte ställde till någon massaker eller plundring, lät de kristna behålla sin religion och dessutom tillät judarna återvända till staden. Här finns också berättelser om den periodvisa fredliga samexistensen och stabiliteten i den muslimska Spanien, al-Andalus, eller i Mogulernas Indien. Vid sidan av dessa återges bloddrypande skildringar av muslimernas framfart vid olika tidsperioder, vilka jämförs med de kristna korsfararnas härjningar eller europeiska kolonistörers bestialiska illdåd.

Trots denna balansgång går det inte att ta miste på den grundläggande negativa undertonen i boken. Detta framgår inte minst av att författaren ger utrymme åt den neokonservative orientalisterna Bernard Lewis konspirationsteoretiskt lagda varning om att islam tack vare de nya invandrarströmmarna håller på att visa upp en massiv och permanent närvaro i Europa. Lewis frågar sig om muslimerna håller på att fullfölja den invasion som avbröts vid Poitiers 732 genom massinvandring. Lewis är inte ensam om detta påstående. Han tillhör de mer polerade figurerna bakom den idéströmning som sedan tre decennier tillbaka går under benämningen Eurabien genren. Bland annat hävdas det att muslimernas invandring till Europa sker utifrån planer som utformades i mitten 1970-talet. Massinvandring tillsammans med muslimska invandrares påstådda omfattande fertilitet, barnafödande, hotar enligt denna konspirationsteori att några decennier in på 2000-talet förvandla Europa till Eurabien! Ett Europa under muslimskt/arabiskt styre.

Lewis konspirationsteoretiskt ställda fråga, som återges på omslaget med ordalydelsen ”stora islamiska invandrarströmmar” flyter fritt i boken och utreds aldrig. Problemet med att konspirationsteorin inte utreds är att det bidrar till att reproducera den islamofobiska kunskapsregimen som framställer islam som stel och oföränderlig och muslimer som en enhetlig monolit. Frågan som aldrig problematiseras är om härkomsten från muslimska länder gör alla som kommer dessa länder till en enhetlig grupp. En närmare granskning visar emellertid att människor som kommer från muslimska länder kan delas in i en mängd olika religiösa, politiska, icke-politiska och diverse andra grupperingar. Bland dem finns

praktiserande muslimer, kulturella muslimer, etniska muslimer, sekulariserade muslimer, de som har flytt på grund av religiöst förtryck och människor som skyr islam som pesten. Enbart kategorin praktiserande muslimer sönderfaller i en mängd undergrupper som bokstavstroga, moderata traditionalister, moderata och radikala/militanta islamister, de som söker kombinera en modern religionsuppfattning med islam, feminister, nytänkare osv.

Den historiska skildringen är trots författarens ansträngningar ganska bristfällig. En del historiska händelser återges utan att de får någon riktig förklaring. Muhammed påstås ha haft problem med judar men inte hans efterföljare. Här brister författarens historiska bakgrundsteckning då han misslyckas med att skildra bakgrunden till Muhammeds konflikt med de judiska stammarna. En konflikt som uppstod först efter avtalsbrott från den ena av de judiska stammarna.

Den historiska bakgrundsteckningen dras också med pinsamma anakronismer när författaren benämner Osmanska riket upprepade gånger som Turkiet. Ännu allvarligare är när Salminen söker svar på frågan varför den islamiska civilisationens blomstringstid tog slut efter den europeiska högmedeltiden. Här nöjer han sig med att återge ett tvivelaktigt påstående, som tillskrivs profeten Muhammed, som förklaring. Muhammed påstås ha sagt att ”varje nyhet innebär en förändring, varje förändring är ett misstag, varje misstag leder till helvetet”. Bortsett från att uttalandet saknar täckning i islamiska källor borde Salminen ha ställt sig frågan hur det kom sig att muslimerna visade så stort intresse för nymodigheter från andra kulturer under perioden mellan 700- och 1200-talen. Hur kom det sig att de tog till sig grekernas bildningsarv, persernas, indiernas, egyptiernas m.fl. civilisationers samlade vetenskapliga traditioner och inlemmade dessa i en muslimsk vetenskaplig tradition under denna period? Följde man inte profetens påstådda uttalande då eller upptäcktes uttalandet först efter 1200-talet?

Många är nutida forskare som har försökt ge ett svar på Salminens befogade fråga. Ett exempel är den nyligen bortgångne algerisk-franska islamologen Muhammed Arkoun (1928–2010) som i sin bok *Arabisk idéhistoria* diskuterar olika former av brytningar som en förklaring till att den gynnsamma utvecklingen i den

muslimska civilisationen avbröts. Arkoun nämner bl.a. politisk, ekonomisk, social, psykologisk och språklig brytning som viktiga faktorer i detta avseende. Till dessa ska läggas sufismens, den islamiska mystikens, utbredning som bidrog till en stagnation för den rationalistiska utvecklingen under en period.

För att teckna en bild av mångfalden i islam och de kontrastrika muslimerna krävs rationalistiska förklaringar snarare än dubiösa påståenden.

Mohammad Fazlhashemi

■ Med språket som sax, pekpinne och trollstav. Kritikern Olof Lagercrantz

---

Stina Otterberg, *Klädd i sitt språk. Kritikern Olof Lagercrantz*. Ellerströms, Göteborg 2010

När Herbert Tingsten vid årsskiftet 1959/60 slutade som chefredaktör för *Dagens Nyheter* var företagsledningen uppenbart rädd för att ingen efterträdare ensam skulle mäktat fylla det tomrum han efterlämnade. Tingstens stol besattes med två personer: Olof Lagercrantz och Sven-Erik Larsson. För Lagercrantz del innebar nyordningen mera arbete och mera ansvar – inom bekanta ramar. Han hade varit tidningens kulturredaktör sedan 1951, den tjänsten fortsatte, nu utökad med ett delat chefredaktörskap. Sven-Erik Larsson rekryterades från *Uppsala Nya Tidning*, där han sedan 1957 hade fungerat som chefredaktör. Också han hade tidigare erfarenhet av DN, han hade anställts som ledarskribent samma år som Lagercrantz blev kulturredaktör.

I *Svenska Dagbladet* raljerade Gunnar Unger apropå det uppkomna dubbelkommandot vid DN att chefredaktören Larsson var

anställd för att tillse att chefredaktören Lagercrantz inte blev för poetisk och chefredaktören Lagercrantz för att tillse att chefredaktören Larsson inte blev för prosaisk. Helt fel hade Unger kanske inte. I sin doktorsavhandling *Klädd i sitt språk: kritikern Olof Lagercrantz* (2010) citerar Stina Otterberg konkurrenttidningens formulering av DN-ledningens förmodade samarbetsvillkor men utan att i fortsättningen närmare beröra de två chefredaktörernas samarbete. Lagercrantz innehar avhandlingens självklara huvudroll. Han står utan avbrott på scenen, Larsson är statist.

Om Olof Lagercrantz som *lyriker* har det skrivits två doktorsavhandlingar – bägge i Finland. Hans arbete vid *Dagens Nyheter*, inte minst hans politiska ställningstaganden som chefredaktör, har berörts i många presshistoriska sammanhang. Hans illusionslösa samhällssyn under senare år har ofta kommenterats i pressdebatter. Däremot har 1950-talet, när kulturen i DN var hans speciella revir, endast sparsamt observerats av forskningen. Här kommer Stina Otterberg in – nyfiken och läsvan, med frejdig forskaraptit. Det är ingen liten uppgift hon ger sig i kast med. Hon väljer att analysera Olof Lagercrantz totala produktion i *Dagens Nyheter 1951–1975* – med kringblickar i tid både bakåt och framåt. Med hjälp av tidningens medarbetarlistor spårar hon upp också hans anonyma bidrag – ett stort antal ledare och ledarstick tillkomna före hösten 1968. Då gjordes en ändring i chefredaktörernas kontrakt som bland annat innebar att Lagercrantz ledare i fortsättningen publicerades under hans eget namn.

I avhandlingen citerar Stina Otterberg bara en bråkdel av allt hon läst, klokt nog koncentrerar hon sig på vad hon kallar ”nyckeltexter”. Däremot uppger hon sig ha förtecknat hela materialet i en bibliografi som skall publiceras separat och som också innehåller Lagercrantz medverkan i ljud- och bildmedier under samma period. Hos oss har Lars Huldéns produktion presenterats på liknande sätt. Avhandlingen innehåller fyra huvudkapitel, de två första kronologiska, de senare tematiska. Kapitel I behandlar åren 1951–1959 under rubriken ”Kulturradikalism och arbetsdelning”. Kapitel II är rubricerat ”Poesi och politik”, det behandlar chefredaktörstiden 1960–1975. Kapitlen III och IV täcker hela tidsbågen 1951–1975. Deras rubriker är ”Kultursidan” respektive ”Litteraturkritiken”. På bokens omslag finns ett tecknat porträtt av Lagercrantz där

den tydligast framhävda detaljen är hans välkända fluga. Denna kravattyps benämning på franska och engelska – där kallas plagget fjäril – får Stina Otterberg att se flugan, Olof Lagercrantz ständigt burna logo, som ett yttre tecken på den pendling mellan motsatser, den förvandlingsdröm som hon finner i hela hans författarskap.

Avhandlingens fokus ligger – som undertiteln klart signalerar – på Lagercrantz kritikerskap. Enligt Stina Otterberg utövar Lagercrantz sitt kritikerskap på många sätt. I ledare som ytligt sett handlar om något annat, likaväl som i ekonomiska eller politiska artiklar på kultursidan, överraskar han ofta med konstnärliga överväganden, lyfter han fram glömda författare, alluderar han – öppet eller dolt – till klassiska litterära verk. Under perioder när han publicerar längre artikelsier – till exempel om Strindberg, Joyce eller Conrad – får också hans övriga tidningstexter täta besök av de författare han just då umgås med.

Stina Otterberg använder samma analysmetod som Lagercrantz själv förespråkade: hon läser samma text om och om igen tills orden röjer sitt avsedda budskap. Hon har också haft förmånen att få ta del av Lagercrantz dagböcker genom åren, inskannade av sonen Richard Lagercrantz. Av dagböckerna har hon ytterst sällan låtit sig lockas in på ovidkommande sidospår. De exempel hon ger gäller Lagercrantz kritik, inte hans privatliv. Ett undantag har jag noterat: Den livslånga aversionen mellan Olof Lagercrantz och Sven Stolpe tycker hon sig finna förklarad i dagboksanteckningar, de tidigaste från året 1932. Numera existerar endast digitalversionen av Lagercrantz dagböcker; originalen förstördes i en villabrand 2008. En tryckt utgåva planeras, redigerad av Stina Otterberg och Richard Lagercrantz. Ett stickprov av dagboksanteckningarna offentliggjordes redan 2007, som avslutning på den digra volymen *Vårt sekel är reserverat åt lögnen*, ett urval artiklar av Lagercrantz från åren 1938 till 1993. Utgivaren Niklas Näsander står där för ett insiktsfullt efterord.

Ett projekt som många – också utanför presshistorikernas krets – skulle välkomna i tryck vore ett urval ur de pärmar med Olof Lagercrantz DN-korrespondens (176 stycken!) som finns omnämnda i hans tillbakablickande bok *Ett år på sextiotalet* (1990). För närvarande är pärmarna nedpackade och otillgängliga. Stina Otterberg har inte kunnat studera dem, inte heller behövt dem för

sina syften. För en annan forskningsuppgift kan breven visa sig värdefulla. Inte minst kan de ge upplysningar om läsarrespons och medarbetarvärning. På den här tiden fanns inte e-post.

En avhandling om Olof Lagercrantz skiftande språkdräkter ställer stora krav på sin författares eget språkarbete. Beroende på vilken typ av text Lagercrantz tänkte skära till valde han ord genomskinliga som chiffong eller kompakta som filt. Texternas meningsbyggnad kunde han skraddarsy eller han kunde nöja sig med konfektion; behovet avgjorde. Sömmarna gjordes för det mesta slitstarka men ibland räckte det med träckling, främst i de artiklar som i avhandlingen kallas "vinjettserier"; det mest kända exemplet är "Motroten". Stina Otterberg har säker känsla för material och snitt, dekor och färgskiftningar i Lagercrantz språkväv. Hon visar till exempel hur han i sina osignerade ledare lyckas skapa stark personlig närvaro trots att ordet "jag" där är bannlyst. Själv är hon varje stund språkligt välklädd, genomgående korrekt med en uppfriskande påhittighet i valet av accessoarer. Det är frestande att föreställa sig hur Olof Lagercrantz själv skulle formulera en recension av Stina Otterbergs bok. Möjligen kunde hans halvklädda stolpar se ut så här:

Begärvad flicka denna Stina O. Publ. Artiklar om mig tidigare, löftesrika. Aldrig träffats, hon kallar mig inte Olof. Skriver god svenska, skyr ord som 'intertexter' och 'kohesionskedjor'. – Akad. avh. ofta trista, belamrade med metodologi. SO tänker själv, behöver inte mkt metodisk. har den mest i noterna. – Bravo, hon har hittat mina ord om Sberg: Klädd i sitt språk. Belönande få dem sagda om mig själv. Jag betänkte verkligen noga h u r jag skrev, det är sant. – SO också upptäckt hur jag länge smygskrev mot Herberts a-bomb o. hur jag ansträngde mig förstå Maos Kina. – Lycka att R scannade dagb. Spänd se vad han ger ut. Hoppas han inte censurerar, han är så snäll den pojken. – SO också snäll, snäll o. neutral. Opponerar aldrig mot något jag skrev, kunde ryta till nån gång. – Skarpare när hon rec. Nåsanders urval. I Svvd! Sa då – om Kina – att ingen har "missbedömt på vackrare svenska" än jag. – Lustigt med min fluga som signaturplagg. SO ej tänkt på att också H hade fluga. Nationalencykl. talar rentav om hans "karaktäristiska" fluga. – Tack käraste Martina att Stina i boken fick ta med två rec. i fulltext. Skäms inte för vad jag skrev om Sara L. och Johannes E. Ville sporra Sara trots

hennes misslyckande den gången. Johannes hade fullständigt stelnat i sin svartsyn, det måste han få veta. Kanske skulle han förstå om jag använde hans egna ord. – Men varför i världen har DN packat ner min korrespondens, vill man glömma mig?

Som bäst är Stina Otterberg engagerad i ett digitaliseringsprojekt vid Göteborgs universitet som går ut på att göra livskraftiga texter ur äldre svensk litteratur tillgängliga på nätet. Hennes uppgift består i att välja ut de objekt som skall digitaliseras. Med det goda omdöme hon visat i sin avhandling har hon alla förutsättningar att göra välgrundade val.

Siv Stora

■ Husmödrarna som möjliggjorde kriget

Maria Sjöberg, *Kvinnor i fält 1550–1850*.
Gidlund, Möklinta 2008

I sin monografi *Kvinnor i fält 1550–1850* lyckas Maria Sjöberg ge en ny och lite annorlunda bild av kvinnornas roller och positioner i krig och krigsmakt under den tidigmoderna tiden. Det är en lång tidsperiod som Sjöberg studerar och resultatet blir en studie av kontinuitet och förändring. Det hon kommer fram till efter en genomgång av 300 år av mestadels tiggande källor är att kvinnorna inte längre kan ses som passiva offer för krig, utan att de snarare var aktivt deltagande, om än under andra villkor.

Förvisso har det förekommit kvinnliga krigare, säger Sjöberg, men då mestadels i myter eller i karlkläder. Kvinnor har däremot iklätt sig två andra välkända roller bland krigsmakten, nämligen som prostituerade och marketenterskor. Att krigarnas hustrur

deltagit i fält är dock mindre känt och det är främst denna grupp kvinnor Sjöberg inriktar sin studie på.

Monografien präglas av två nyckelbegrepp: hushållssystem och homosocialitet. Då det inte fanns någon större distinktion mellan civilt och militärt under den tidigmoderna perioden kom det i våra ögon så civila hushållssystemet att även genomsyra krigsmaktens organisation och struktur. Eftersom krigsmakten inte försåg sina soldater med mat och övrig underhåll och marketenterskornas utbud var av annan karaktär blev soldater, underofficerare och officerare tvungna att ta med sina fruar i fält. Den viktigaste orsaken var en fråga om överlevnad, för såväl krigaren som dennes hustru. Mannen behövde en medhjälpare för matinsamling, matlagning, tvätt och persedelvård. Kvinnan hade helt enkelt inte ekonomiska möjligheter att stanna hemma.

Detta fenomen blomstrade under 1600- talets långvariga krig. Soldathustruns arbete med soldatens underhåll var en kostnadsbesparing som i praktiken möjliggjorde de långa fälttågen. Således upprätthölls den vanliga ordningen även i fält. Könnsrollerna var de samma som i det civila livet hemma. Officerarna hade däremot ofta råd att hålla tjänstefolk i sitt hushåll och officershustruns roll var istället att upprätthålla det sociala livet, vilket fortgick som vanligt i fält. Dessutom var fruarnas roll att stilla sina mäns köttsliga begär.

Under 1500-talet hade den kyrkliga moralen vunnit insteg i de europeiska arméerna, med stränga förbud mot spel, dobbel och utomäktenskapligt umgänge som påföljd. Efterfrågan fanns dock kvar och trots förbud mot kvinnors närvaro åtföljdes härarna av soldathustrur och de s.k. fälthororna. De prostituerade och osedliga ansågs vara ett hot mot moralen och i slutändan stridsdugligheten, vilket ledde till att gifta kvinnor och barn tilläts officiellt i fält – i Sverige genom krigsartiklarna av år 1621. Det var inte bara för att förebygga det moraliska förfallet som gifta kvinnor tilläts i fält utan också för att öka den sociala stabiliteten och rationaliteten som hushållssystemet ansågs innebära. Det var nu som hushållssystemet i fält normaliserades. Den utgjorde grunden för soldaternas fältmässiga sociala organisation, möjliggjorde kriget, formade krigssättet och upprätthöll soldaternas krigsduglighet.

Hushållssystemet samexisterade dock med homosocialiteten, dvs. kamratskapet och den hierarkiska ordningen mellan män. Soldaterna var inordnade i regementen och kompanier, men bildade skilda hushåll inom dessa. Och precis som i det civila samhället var hushållssystemet en förutsättning för homosocialt uppbyggda organisationer.

Trots att man under Karl XII:s tid insåg de svårigheter som kvinnors närvaro i fält innebar för krigsoperationerna och officiellt förbjöd deras närvaro var det först i slutet av 1700-talet som hushållssystemet började försvinna till förmån för homosocialiteten. Det blev allt vanligare med manliga assistenter och hjälpredor i fälthushållet och i början av 1800-talet representerades kvinnornas närvaro enbart av marketenterskorna. Förbudet mot soldathustrurs närvaro i fält underlättade naturligtvis inte kampen mot de osedliga element som de prostituerade utgjorde. Ögonen riktades mot marketentiererna vilka sågs som det osedliga levernets grogrund. Resultatet blev följaktligen att marketenterskorna försvann från fältet för att ersättas av marketentare. Marketenterskan degraderades till marketentarens hustru och marketenteriet blev hushållssystemets sista fäste i krigsmakten.

Homosocialiteten tog nämligen över på 1800-talet. Att övergången lyckades i Sverige kan man tacka den statliga omsorgen för. Tidigare hade den värvade soldatens familj inget annat val än att följa med i fält. Nu förutsattes den värvade soldaten vara gift, men fru och barn förväntades stanna hemma då de drog ut i fält. Detta möjliggjordes genom att soldatens familj fick behålla sin inkvartering och fick dessutom ersättning om soldaten stupade.

Det nya vid mitten av 1800-talet var också distinktionen mellan civilt och militärt. Detta hade att göra med professionaliseringen av soldatfruarnas sysselsättning. Kvinnorna fanns således kvar i militärens underhållsapparat, men nu förväntades de vara ogifta. Hushållssystemet skrotades och underhållsuppgifterna gick från soldatfruarna till utbildade, professionella och ogifta kvinnor.

Sjöbergs tes är att social handling leder till förändring och att det ur ett kvinnohistoriskt perspektiv är konflikten mellan könen som ger upphov till förändring. En hotande kvinnlighet, dvs. en kvinnlighet som gör intrång på manlighetens arena, tvingar fram en ny manlighet. Sjöberg beskriver en dynamik och konflikt inom

könet och mellan könen i arméerna från 1600-talet till 1800-talet. Mycket riktigt drev det osedliga umgänget mellan kvinnor och män fram en ny ordning där kvinnor som gifte sig med soldater integrerades i den militära organisationen. På 1800-talet var det kvinnornas och männens underlåtenhet att ingå äktenskap som drev fram förändringar. Sjöberg förbiser dock möjligheterna till att krigsföringens förändrade karaktär skulle ha haft verkan på hushållssystemets avskaffande.

Trots detta och att hon blir lite långrandig, med kanske för många exempel, i sina försök att svara på sin frågeställning är *Kvinnor i fält 1550–1850* en välkommen bok, inte minst för att den bidrar med nya perspektiv och teoretiska utgångspunkter till militärhistorien. Sjöberg frågar sig varför militärhistoriker så ofta gör en distinktion mellan militärt och civilt under den tidigmoderna perioden då denna distinktion är ett senare påfund. Hon hoppas således att militärhistoriker skall se den tidigmoderna krigsmakten inte som ett homosocialt system enbart, utan i kombination med hushållssystemet.

Sami Siekkinen

■ Krösusstaden på svenska västkusten – ”Nordens råeste by”

Jan Christensen, *Liberalernas stad. Fattigvård och kulturdonationer i 1800-talets Göteborg.*

Daidalos, Göteborg 2009

Göteborg, Sveriges andrastad, kom under 1800-talets första decennier att befästa sin ställning som landets merkantila kraftcentrum, bland annat genom att järnvägen då tippade över från öst till väst och staden blev stor utskeppningshamn för den dynamiska brittiska marknaden. Från mitten av seklet fick staden successivt en mera industriell prägel, med en explosionsartad växande proletär befolkning. Emigrationen och kontakten med Amerika gick till stora delar via Göteborg och i motsatt riktning infördes tekniska och andra nymodigheter till landet. Göteborg blev en modern stad innan den hade hunnit bli en riktig storstad. Från att ha varit en utpost vann den stadigt i attraktionskraft, också för jordlösa massor som ryckts upp från landsbygden. Bland 1800-talets skandinavier – ett liberalt släkte – var Göteborg utsedd som huvudstad i ett enat Norden. Det välvdes också högtflygande planer på att där grunda en fri akademi i Grundtvigs humanistiska anda, delvis förverkligad genom inrättandet av en högskola 1891 som tillkom helt och hållet på privata initiativ och med enskilda medel.

Som rikets andra hade Göteborg råd att gå sina egna vägar och vända omlandet ryggen: för Göteborg låg hela havet öppet! I den nationella politiken har Göteborgare under hela den moderna epoken spelat en undanskynd roll. Nog har de besökt riksdagar, och någon har till och med blivit talman, som storkapitalisten Olof Wijk d.y. på 1880-talet, ett uppdrag som renderade honom ett adelskap, men de blev aldrig några ”nationella strateger”, för att tillgripa den norske idéhistorikern Rune Slagstads träffande beteckning på politiska gestalter som bestämmer vilka frågor som ska tas upp i det stora sammanhanget. Göteborgska patricier, många av dem lystrande till judiska och skotska namn, tycks ha föredragit att styra och ställa i sin egen enklav. De värnade sin autonomi och skydde påbud från en reglerande statsmakt. Bankiren Theodor

Mannheimer var en minst lika viktig kreditgivare till svenskt näringsliv som Stockholmsbaserade André Oscar Wallenberg, men han brydde sig till skillnad från denne inte om att vinna inträde i borgarståndet eller i första kammaren. Det räckte bra att vara stadsfullmäktig och ha kontroll över penningströmmarna i lokalsamhället.

Om denna den svenska köpenskapens och handelns motor under den borgerliga eran har Jan Christensen, själv Göteborgshistoriker, skrivit en fängslande studie som placerar in staden i tidsstämningarna och i de sociala och politiska motsättningar som rådde. Han ägnar särskild möda åt att ge substans och struktur åt den donationskultur som styrde spendersamhet och resursfördelning hos de högre samhällsskikten. Det gamla samhället hade haft en paternalistisk omsorg om samhällets nödställda och med små medel försökt hålla sjuka och arbetslösa under armarna, kanske av fruktan för kaos och konflikter i folkdjupen. Den nya tidens liberaler – Christensen kallar dem ekonomiska liberaler – ville röja undan detta. Den enskilde skulle inte få slöa till genom bidragsberoende och det allmänna fick inte lov att vara till den grad generöst att han försummade att spara till sämre tider. Dessa liberaler var i praktiken en grosshandlarhöger: de kunde sträcka sig till arbetsinrättningar under strikt uppsikt, vad som ingenting annat var än militaristiskt organiserade korrektionsanstalter under urusla sanitära förhållanden, men några allmosor från den offentliga makten, i den mån det fanns en sådan, kom aldrig på fråga. Sjukhus och andra sociala institutioner skulle inte heller gå via stadens budget utan skötas genom privat frikostighet. Jättedonationer hörde tidigt till bilden av krösusstaden. De underlättades av att skatteuttaget var praktiskt taget obefintligt. Och just genom deras existens kunde detta hållas på en mycket låg nivå. Det verkade i bägge riktningarna.

Men det fanns dessutom en radikalism i denna stad, också bland stadens myndiga medborgare. Radikalerna, "socialliberaler" enligt Christensens terminologi, hade sinne för politikens etiska sida, inte bara dess rationella, och främst bland dem var från århundradets mitt och flera decennier framåt Handelstidningens redaktör S.A. Hedlund. Han såg harmoni hellre än konfrontation mellan samhällets klasser och han försökte föra över den

kapitalistiska givmildheten på att undanröja ohälsa, materiell nöd och eländiga bostäder. Han störcdes av gigantiska inkomstgap och av grosshandlarhögerns förhärdade sinnelag. I ett brev till Hedlund från 1870-talet talade Bjørnstjerne Bjørnson om Göteborg, där han hade många vänner, som "Nordens ræeste by", dominerad av "paengerne, maten, vinen, liderligheten i det stille". Hedlunds socialliberalism förmådde inte på villkors vis tränga igenom den rådande likgiltigheten för andras ekonomiska och sociala misär, och Christensen kan övertygande belägga hur Hedlund från denna tid vinnlægger sig om att skapa en civilisatorisk motvikt till "ræheten" i detta kapitalistiska skyltfönster mot världen genom att styra donationsmedel över till den kulturella sektorn. I detta kulturliberala projekt var han betydligt mera framgångsrik. Visserligen måste idén om en tillträdes- och examensfri akademi stryka på foten, men högskolan fick å andra sidan endast en fakultet, den var humanistisk, och detta retade de merkantila nyttomänniskorna till ursinne. In på det nya seklet kom det kulturpolitiska arvet från S.A. Hedlund att yngla av sig i form av museer, konserthus och en teaterscen för avantgardistisk dramatik som under en kort blomstringstid med Per Lindberg som ledare gjorde Göteborg till en modernitetens skandinaviska högborg. Pontus Fürstenberg, storsamlaren, hade tidigt gynnat den nyare bildkonsten på ett metodiskt sätt. Med Wilhelm Stenhammar, Sibelius vän, som chefsdirigent för Orkesterföreningen (1907–1922) blev Göteborg Nordens ledande musikstad, med scenlösa Stockholm i ett beklämmande bakvatten.

Christensen har haft ett uttalat ärende med sin bok. Han har velat ifrågasätta en gammal självbelåten föreställning från tongivande kretsar inom stadens näringsliv, politik och förvaltning – en föreställning som också slagit rot i den historiska forskningen – att det som gör Göteborg specifikt, dess "anda", består i att man alltid har haft lätt att komma överens om pragmatiska lösningar på gemensamma problem. Så är det inte, menar Christensen. Göteborg har stædse varit kontrasternas stad. Den uppfostrade på sin tid landets djærvaste författare, Thomas Thorild, men det har också ägt ett præsterskap som kunnat vara både trångsynt och inte sällan antisemitiskt. Det dominerande skiktet ville nog kapitalets fria rörlighet, men knappast arbetskraftens: det skydde inflyttare. De

som har misslyckats i livet har det varit väldigt synd om i Göteborg. Liberalismen i denna stad blev väsentligen en den rika överklassens ideologi, medan småborgerligheten tydde sig till en konservatism av mera traditionellt snitt. Har Manchesterliberalismen någonsin triumferat i Sverige, så var det i Göteborg från 1850 och ett drygt halvsekel framåt, mecenaternas tidevarv.

Liberalernas stad är en bok präglad av forskningsdjup och den är tematiskt väl sammanhållen. Författaren snor runt i sin stad med en fermitet som gör att man ibland hade önskat sig en karta över dess centrala delar åtminstone. Några onödiga omtag skuggar ett annars gediget hantverk. Språket är energiskt, precist och lätt att forcera. Citat ur samtidsdebatten skapar en atmosfär av någon gång skrämmande fakticitet.

Anders Björnsson

Medverkande

Hadle Oftedal Andersen, FD, universitetslektor, Nordica, Helsingfors Universitet (hadle.andersen@helsinki.fi)

Björn Apelqvist, FD, svensklektor vid universitetet i Bukarest, Rumänien (bjornapelqvist@hotmail.com)

Anders Björnsson, chefredaktör för *Baltic Worlds*, Södertörns högskola (andertsbjornsson@bredband.net)

Mohammad Fazlhashemi, professor i idéhistoria vid Umeå universitet (mohammad.fazlhashemi@idehist.umu.se)

Kim Groop, TD, universitetslärare i kyrkohistoria vid Åbo Akademi (kim.groop@abo.fi)

Eva Larzén-Östermark, FD, lektor i engelska och tyska vid S:t Olofsskolan i Åbo (elarzen@abo.fi)

Leos Müller, professor i historia och föreståndare för Centrum för maritima studier vid Stockholms universitet (leos.muller@historia.su.se)

Salla Peltonen, PM, doktorand, kvinnovetenskap vid Åbo Akademi (salla.peltonen@abo.fi)

Sami Siekkinen, FM, teol.stud. vid Uppsala universitet (sami.siekkinen82@gmail.com)

Siv Stora, FD, förutvarande överbibliotekarie vid Åbo Akademis Bibliotek (siv.stora@abo.fi)